चेपाङ समुदायको उत्थानको लागि

चिउरी र चमेरो संरक्षण अभियान

प्राविधिक सहयोग

डिभिजन वन कार्यालय, धादिङ

लेखन / संकलन / सम्पादन

विष्णु प्रसाद आचार्य

५ जुन, २०२४

प्रकाशक

बेनीघाट रोराङ गाउँपालिका, धादिङ

संकलन/लेखन/सम्पादन

विष्णु प्रसाद आचार्य, डिभिजनल वन अधिकृत, धादिङ

सम्पादन सहयोगी

नर्बदा घिमिरे, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, बेनीघाट रोराङ गाउँपालिका
दिनेश सत्याल, वन अधिकृत, डिभिजनल वन कार्यालय, राप्ती

प्रकाशन वर्ष

२३ असार, २०८१
(विश्व वातावरण दिवसको उपलक्ष्यमा)

प्रकाशन प्रति

५००

© सर्वाधिकार

प्रकाशक/लेखक

लेआउट

महेश महर्जन

प्रकाशक

बेनीघाट रोराङ गाउँपालिका

प्राविधिक सहयोग

डिभिजन वन कार्यालय, धादिङ

अध्ययन र चिउरी/चमेरो प्रवर्द्धनको उद्देश्यले यसमा उल्लेखित सामाग्री श्रोत उद्धरण गरेर प्रयोग गर्न सकिनेछ ।
– प्रकाशक/लेखक

चेपाङ समुदायको उत्थानको लागि

चिउरी र चमेरो संरक्षण अभियान

प्राविधिक सहयोग

डिभिजन वन कार्यालय, धादिङ

लेखन/संकलन/सम्पादन

विष्णु प्रसाद आचार्य

५ जुन, २०२४

प्रकाशक

बेनीघाट रोराङ गाउँपालिका, धादिङ

लेखकको तर्फबाट

चिउरी र चमेरोसंग चेपाङ समुदायको निर्वाहमुखी, ऐतिहासिक, प्रथाजनित र सांस्कृतिक सम्बन्ध छ तर हिजोको तुलनामा आज यो सम्बन्ध क्रमशः नयाँ स्वरूपमा परिवर्तन भैरहेको हामीले महसुस गरेका छौं । यो सम्बन्धलाई अब निर्वाहमुखीमा मात्र सिमित नराखी समृद्धितर्फको यात्रामा हिंडाउनु पर्छ र यसको लागि चिउरी एक महत्वपूर्ण साधन हुन् सक्छ, यसको सघन सदुपयोग गर्नु पर्छ भन्ने कुरालाई अनुभूत गर्दै धादिङको चिउरी र चेपाङ बाहुल्य बेनीघाट रोराङ गाउँपालिकाले डिभिजन वन कार्यालय धादिङको प्राविधिक सहयोगमा यो पुस्तिका यहाँहरु समक्ष ल्याएका छौं ।

यो पुस्तिकाले नयाँ परिवेशमा स्वयम् आफ्नो समृद्धिको यात्रामा चेपाङ समुदायको भूमिका, चिउरी, चमेरोको अहिलेको अवस्था र आगामी कार्यदिशा के हुन् सक्छ, चिउरीको प्रवर्द्धनमा विभिन्न सरोकारवालालाई कसरी समेट्न सकिन्छ, वहाँहरुको भूमिका के हुन्छ लगायतका विषय समेटिएको छ । विश्व वातावरण दिवसको सन्दर्भ पारेर यो सानो पुस्तिका यहाँहरु समक्ष प्रस्तुत गर्न पाउँदा हामी अत्यन्त खुशी छौं । यो पुस्तिकबाट चेपाङ्ग समुदाय, नीति तथा नेतृत्व तहमा रहेको विभिन्न निकाय र विभिन्न सरोकारवाला समूहले थोरै मात्र पनि ग्रहण गरेर आफ्नो क्षेत्रमा लागु गराउनु भयो भने हामी यो पुस्तिका प्रकाशन सार्थक भएको सम्झिनेछौं ।

यो पुस्तिकाले सुझाएका कुरा नै अन्तिम सत्य होइनन् र केवल चिउरी मात्र चेपाङ समुदायको समृद्धिको एक मात्र आधार होइन भन्ने कुरामा हामी त्यतिकै सजग र सचेत छौं । हामी अझ कसरी यो विषयलाई प्रभावकारी ढंगले आफ्नो क्षेत्रमा लागु गर्न गराउन सक्छौ भन्ने सवालमा सबै खालको सुझाव र काम गर्ने माहोलको सहजताको लागि आग्रह गर्दछौं । चिउरीको विषयमा अपनत्व एवं अभिभावकत्व ग्रहण गरेर अगाडी बढाउनु हुने बागमती प्रदेश सरकार, बेनीघाट रोराङ गाउँपलिका र यो पुस्तिका तयारीको क्रममा सहयोग पुऱ्याउने सबैप्रति अत्यन्त धेरै आभार व्यक्त गर्दछौं र आगामी दिनमा समेत सहयोगको अपेक्षा राख्दछौं ।

विश्व वातावरण दिवस
जुन ५, २०२४ (२०८१, जेष्ठ २३)

बिष्णु प्रसाद आचार्य
डिभिजनल वन अधिकृत, धादिङ

"समृद्ध बेनीघाट रोराङको आधार: कृषि, शिक्षा, स्वास्थ्य, उद्योग र पूर्वाधार"

बेनीघाट रोराङ गाउँपालिका

गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

विशालटार, धादिङ

बागमती प्रदेश, नेपाल

मन्तव्य

गरिबी र अभावसँग साक्षात्कार हुँदै हुर्केको बेनीघाट रोराङको मेरो पुस्ताले आफ्नो बाल्यकालमा चिउरी चुसेर भोक मेटाउँदै रात कटाएको राम्रो अनुभव सँगालेको छ। त्यसैले म र मेरो पुस्ताको लागि चिउरी एउटा रूख मात्र होइन, यो हाम्रो लागि असाध्यै भोकाएको बेलामा पेट भरिदिने आमा वृक्ष पनि हो । अझै पनि धेरै घरपरिवार र बालबालिकाले हामीले जस्तै भोक मेटाउन चिउरीको सहारा लिइरहेका होलान् । त्यसैले पनि मलाई चिउरीको फल लाग्ने बोट जतासुकै देख्न पाइयोस् भन्ने मनैदेखि लाग्दछ । यस बहु गुणकारी वृक्ष प्रतिको सम्मान स्वरूप आगामी आ.व.मा यस पालिकाका प्रत्येक वडामा ढुङ्गा, माटोजस्ता स्थानीय निर्माण सामग्रीको प्रयोगद्वारा कम्तिमा एउटा चिउरीको चौतारो बनाउने लक्ष्य हामीले लिएका छौं ।

आ.व. २०८०/८१ मा हामीले विविध कार्यक्रम गरी "चिउरी संरक्षण अभियान" वर्षको रूपमा सुरूवात गरेका छौं। चिउरीको स्थानीय बिउ सङ्कलन, नर्सरी सञ्चालन, चिउरीको वृक्षरोपण लगायत विभिन्न कार्यक्रम गरी चेपाङ समुदायको पहिचान र परम्परागत रूपमा चेपाङ संस्कृतिको अविच्छिन्न हिस्सा बनेको चिउरी प्रवर्द्धनको लागि जनचेतनामूलक पहलकदमी सहित हाम्रो प्रतिबद्धता जाहेर गर्यौं । चेपाङ समुदायको बाहुल्यता रहेको यस बेनीघाट रोराङ गाउँपालिकाको पहिचान र सांस्कृतिक सम्पदा चिउरी र चमेरो हुन् । चिउरी र चमेरोको संरक्षण वातावरणको स्वास्थ्यको लागि अत्यन्त अपरिहार्य र हितकारी भएको हामीले ढिलो गरी मात्र बुझ्न थालेका छौं । यद्यपि अब अझ अलमलिने छुट हामीलाई छैन । भोलिको पुस्ता र आर्थिक समृद्धिको अवसर सृजनाको लागि आजैदेखि दूरदर्शी सोच र महत्वाकांक्षाका साथ काम गर्नु पर्नेछ । चिउरीको संरक्षण र चिउरी प्रवर्द्धन गरी मौरीपालन र चिउरी महको उत्पादन बढाउने तर्फ हाम्रो प्रयासहरू केन्द्रित हुनु पर्दछ । बेनीघाट रोराङको नवीन पहिचान चिउरी र चिउरीबाट बनेको उत्पादन बन्नु पर्दछ ।

चेपाङको पहिचान चिउरी र बेनीघाट रोराङको पहिचान चेपाङ भएको कारण पनि यस पालिकाको पहिचान र अस्तित्वसँग चिउरी गाँसिएको छ । चिउरी र चमेरोको संरक्षण गरी हाम्रो पहिचानको जगेर्ना गर्नेतर्फ एउटा तर अत्यन्त ओझिलो पाइलाको रूपमा हामीले यस पुस्तक प्रकाशनलाई लिएका छौं । यसका लागि बागमती प्रदेश सरकार विशेष गरी माननीय मुख्यमन्त्री श्री शालिकराम जम्मरकट्टेलज्यूको व्यक्तिगत पहल र अभिभावकत्वप्रति विशेष आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु । हामीलाई आशा छ यस कार्यक्रमको अपनत्व प्रदेश सरकारबाट आगामी दिनमा समेत रहिरहनेछ र गाउँ पहाडमा बसोबास गर्ने विपन्न सीमान्तकृतको लागि आर्थिक समृद्धिको खाका कोरिनेछ । डिभिजन वन कार्यालय, धादिङका डिभिजनल वन अधिकृत विष्णुप्रसाद आचार्य र सम्पूर्ण कार्यालय परिवारलाई प्राविधिक ज्ञान र पुस्तिका तयारीको लागि पालिकाको तर्फबाट धन्यवाद व्यक्त गर्दछु । साथै चिउरी र चमेरो संरक्षणमा राष्ट्रसेवक कर्मचारी र जनप्रतिनिधिको मात्र अग्रसरताले कहीं पनि पुग्न सकिंदैन । समृद्धिको असल नियत राखी वातावरणको स्वास्थ्य र हाम्रो गुणस्तरीय जीवनयापनको लागि पालिकाले लिएको यस पहलकदमीमा स्थानीय जनता, अभियान्ता, अगुवा लगायत सम्पूर्ण चेतनशील नागरिक समाजको हातेमालो अपरिहार्य छ । सबै बेनीघाट रोराङका आमाबुबा दाजुभाइ तथा दिदीबहिनीहरूको साथ र सहयोग रहनेछ भन्ने अपेक्षा छ । आगामी वर्ष हाम्रा वनमा एउटा पनि आगलागीका घटना घट्ने छैनन् । सामुदायिक वन उपभोक्ता समिति सक्रिय बन्नेछन् र वन हेरालुको व्यवस्था गरी चिउरी संरक्षण लगायतका कार्य योजना सहित वैज्ञानिक वन व्यवस्थापनमा जुट्ने छन् भन्ने आशा र अनुरोध छ ।

अन्तमा, चेपाङ समुदाय र यस बेनीघाट रोराङ गाउँपालिकाको पहिचानसँग जोडिएको चिउरी र चमेरो संरक्षण र प्रवर्द्धनमा यस पुस्तिका मार्फत् जानकारी र ज्ञान हासिल गरी आ-आफ्नो ठाउँबाट जुट्न सबैलाई हार्दिक अपिल गर्दछु ।

कृष्ण बहादुर थपलिया (विवेक)
अध्यक्ष

फोन नं.: +९७७-०१०-४१६०००, ईमेल: info@benighatrorangmun.gov.np, वेबसाइट: www.benighatrorangmun.gov.np

हामी आभार व्यक्त गर्दछौ

यो पुस्तिका एकल प्रयाशको उपज होइन, धेरै संघसंस्था र व्यक्तिको महत्वपूर्ण भूमिकासहित पुस्तिका यहाँ समक्ष आइपुगेको छ । यसको मुख्य आधार गत आवमा राक्सिराङ्ग गाउँपालिका मकवानपुरको सहयोगमा डिभिजन वन कार्यालय राप्ती, मकवानपुरद्वारा प्रकाशित पुस्तक "**चिउरी, चेपाङ्ग र चमेरोः नयाँ आयामको खोजी**" नामक पुस्तकका साथै मकवानपुर, चितवन र धादिङका विभिन्न चिउरी र चेपाङ बाहुल्य समाजले चिउरी प्रति देखाएको मायाँ, सम्मान र सद्भाव हो । वनस्पति विभागद्वारा २०७५ मा प्रकाशित चिउरीको असल खेति तथा संकलन अभ्यास पुस्तिका र बागमती प्रदेश सरकारद्वारा २०८० माघ २५ मा प्रदेश राजपत्रमा प्रकाशित चेपाङ समुदायको उत्थानको लागि चिउरी र चमेरो संरक्षण कार्यक्रमबाट हामीले केहि सैद्धान्तिक पक्ष ग्रहण गरेका छौं । यसैगरी विभिन्न अनलाइन तथा प्रिन्ट समाचार लेखबाट केहि कुरा साभार गरेका छौं । यसको लागि हामी सबै प्रति अत्यन्त आभारी छौं ।

बागमती प्रदेश सरकारले गत आ.व.मा चेपाङ समुदायको समृद्धिको लागि चिउरी र चेपाङ कार्यक्रमलाई नीति तथा कार्यक्रममा समावेश गरी बजेट सहितको व्यवस्था गरेर कार्यक्रम अगाडी ल्याएको छ। चेपाङ बाहुल्य ६ वटा पालिकामा यो कार्यक्रम सञ्चालन भैरहेको छ । यसको साथै यो आ.व.मा पनि नीति तथा कार्यक्रममा नै निरन्तरता दिएर बजेटको व्यवस्था गरेको छ। यसले हामीलाई ठूलो उत्साह र प्रेरणा मिलेको छ। हामी यो जनमुखी अभियानलाई साधारण कार्यक्रमको रुपमा मात्र नराखी "**मुख्यमन्त्रि चिउरी, चेपाङ चमेरो प्रवर्द्धन कार्यक्रम**" को रुपमा लागु गर्न माग गर्दछौं ।

यो विषयलाई महत्व दिएर अभिभावको भूमिका खेल्नु हुने बागमती प्रदेश प्रमुख माननीय यादब चन्द्र शर्मा, मुख्यमन्त्रि माननीय शालिकराम जमरकटेल, सामाजिक विकासमन्त्रि माननीय कुमारी मोक्तान, वन तथा वातावरण मन्त्रि माननीय केशब प्रसाद पोखरेल, मन्त्रालयका सचिव लगायत अन्य सबै प्रति आभारी छौं र आगामी दिनमा पनि अभिभावकीय भूमिकाको अपेक्षा गर्दछौं ।

यो पुस्तिकालाई यो आकारमा ल्याउन महत्वपूर्ण सुझाव दिनुहुने वन तथा वातावरण मन्त्रालयका पूर्व सचिव डा. विश्वनाथ ओली, डा. हिमलाल बराल (इन्डोनेसिया), श्रीहरि भट्टराई (AFU), वन अधिकृत कमल आचार्य, दिनेश सत्याल, गगन शर्मा, टंक नारायण श्रेष्ठ, दिपक पुडासैनी, सुजन मुक्तान र अनुसुया ढुंगानालाई हार्दिक धन्यवाद। यसैगरी बेनिघाट रोराङ गाउँपालिकाका उपाध्यक्ष टाप नारायण श्रेष्ठ, प्रमुख प्रशासकिय अधिकृत नर्बदा घिमिरे, कृषि शाखा प्रमुख आरती ढुंगाना, शिक्षा शाखा प्रमुख सुमन पाठक, गोकर्णजंग थापा (WWF), संजन थापा, कृष्ण चेपाङ, गूगल परिवार लगायतका सबै प्रति आभारी छौं ।

यो अभियानलाई आफ्नो अभियानको रुपमा लिनुहुने सबैलाई आग्रह गर्दै आगामी दिनमा पनि यहाँहरुको रचनात्मक सहयोगको अपेक्षा गर्दछौं ।

बेनीघाट रोराङ गाउँपालिका	**डिभिजन वन कार्यालय**
धादिङ	**धादिङ**
५ जुन, २०२४	**२३ असार, २०८१**

विश्व वातावरण दिवस

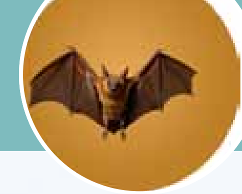

कल्पवृक्षको खोजिमा

हामीले पौराणिक ग्रन्थमा देवता र दानव बीच समुन्द्र मन्थनको कथा सुन्दै आएका छौं । त्यो बेला यस पृथ्वीमा धेरै बहुमूल्य एवं मानव उपयोगी चिजहरू प्राप्त भएका थिए । प्राप्त भएका मध्ये कल्पवृक्ष एक थियो । हाम्रो धर्मग्रन्थले कल्पवृक्षलाई चिताएको कुरा दिने स्वर्गको एक अलौकिक एवं मनोकामना पुरा गर्ने रूखको रूपमा व्याख्या गरेको छ । हामीले कल्पवृक्षलाई केवल सुन्यौं मात्र प्रत्यक्ष अनुभूति गर्न पाएनौं, न खोजी नै गर्यौं तर अहिले आएर सोच्दा के महसुस हुन्छ भने सायद कल्पवृक्ष नै चिउरीको रूख थियो ।

रूखले जे सोच्यो त्यहि दिन सक्ने फु मन्तर सायद कहिं थिएन र सम्भव पनि हुँदैन तर यसले मानव समुदाय र प्रकृतिलाई दिने सेवालाई मूल्यांकन गर्ने हो भने हामी सहजै के अन्दाज गर्न सक्छौं कि सायद यहि चिउरीको रूख नै कल्पवृक्ष हो जसलाई चेपाङ समुदाय र यो माथि आश्रित नेपाल, भारतको उत्तराखण्ड लगायतका क्षेत्रका लाखौं घर परिवारले वर्षौंदेखि अविछिन्न रूपले विविध काममा उपभोग गर्दै आएका छन् । चिउरीले निरन्तर सेवा मात्र दियो, बदलामा केहि मागेन, केहि लिएन र दुःखको कुरा यस्तो अमूल्य चिउरीलाई हामीले बेलैमा कल्पवृक्षको रूपमा अनुभूत गर्न सकेनौं । यसको महत्व बुझ्न सकेनौं अनि हामी सरोकारवाला जसले बुझाउनु पर्थ्यो बुझाउन पनि सकेनौं । यसको स्याहारसुसार, सम्भार गर्न सकेनौं, यसबाट जति सदुपयोग गर्नुपर्ने हो त्यो पनि गर्न सकेनौं ।

ढिलै भए पनि हराउँदै गएको चिउरीको महत्वलाई पुन उजागर गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता सहित चिउरीमा भविष्य खोजिरहेका देशभरिका चिउरी अभियन्ता, किसानलाई लक्षित गरेर गतवर्ष बागमती प्रदेश सरकारले आफ्नो नीति तथा कार्यक्रममा बजेट र कार्यक्रम सहित चेपाङ समुदायको उत्थानको लागि चिउरी र चमेरो संरक्षण कार्यक्रम ल्याएपछि उत्साहित हुँदै राक्सिराङ गाउँपालिका मकवानपुरको सहयोगमा डिभिजन वन कार्यालय, राप्ती, मनहरी मकवानपुरबाट चिउरी, चेपाङ, चमेरो नयाँ आयामको खोजी नामक पुस्तिका प्रकाशन गरेर यसको महत्व बुझाउने प्रयत्न गरिएको थियो भने यो पटक बेनीघाट रोराङ गाउँपालिका धादिङले डिभिजन वन कार्यालयको प्राविधिक सहयोगमा चिउरी चमेरो प्रवर्द्धनको लागि चिउरीको परिचय, यसको आर्थिक, सामाजिक महत्व, चेपाङ, चिउरी र चमेरोको अन्तरसम्बन्ध, चिउरी प्रवर्द्धनको लागि आगामी कार्यदिशा, विभिन्न सरोकारवालाको भूमिका आदि विषय समावेश गरेर विश्व वातावरण दिवसको सन्दर्भ पारेर (जुन ५, २०२४) यो पुस्तिका तयार पारेको छ । यो पुस्तिका पक्कै पनि पर्याप्त छैन, हामी आगामी दिनमा थप अध्ययन, अनुसन्धान र समिक्षाको आधारमा नयाँनयाँ विषयहरू लिपिबद्ध हुँदै जानेछन् भन्ने विश्वास गर्दछौं ।

चिउरी

परिचय

बहुउपयोगी, बहुआयामिक रूपमा प्रयोग हुने चिउरीलाई अङ्ग्रेजीमा Butter Tree भनिन्छ जुन Sapotaceae परिवारअन्तर्गत पर्दछ । चिउरीको वैज्ञानिक नाम *Diploknema butyracea* हो ।

यसलाई संस्कृतमा मधुपुष्प, हिन्दीमा फुल्वारा भनेर भनिन्छ । यसैगरी तामाङले च्युम्ली, राइले इशी, लिम्बुले इम्सेबा, थारूले चिहुली, नेवारले इबुची पुमा, भन्दछन् भने चेपाङ भाषामा चिउरीलाई यो, फललाई योसाई, बियाँलाई युलुङ र फूललाई योरो भनिन्छ ।

प्राकृतिक अवस्थामा चिउरी सय वर्षसम्म सजिलै बाँच्न सक्ने रूख प्रजाति हो । ठूला पात हुने विशाल छायाँदार चिउरीका रूख सप्रेको ठाउँमा २०–२५ मिटरसम्म अग्लो र १०–१५ फिटसम्म गोलाइका हुन्छन् । चिउरीको पातको तल्लो भागमा झुप्प परेको घ्यू रङको २०–२५ वटा फूल हुन्छ जुन एकैपटक फुल्ने गर्छ । फलको बाहिरी भाग गुदियुक्त, रसदार र स्वादिष्ट हुन्छ भने बीच भागमा बियाँ हुन्छ । बियाँलाई ठाउँ विशेष अनुसार बिउ, बिजुला, कोया पनि भनिन्छ ।

Bassia butyracea. *Roxb.*

भौगोलिक फैलावट एवम् वितरण

चिउरीको बोट घाम प्रशस्त लाग्ने ओसिलो चट्टानयुक्त तथा भिरालो पाखा, बारी नजिकको खुल्ला स्थान, चरणक्षेत्र र खोरिया फँडानीको क्षेत्रमा राम्रो पाइएको छ भने घनाजङ्गलमा चिउरी कम देखिन्छ । चिउरीको वृद्धिका लागि प्रशस्त प्रकाश चाहिने (Light demandear) हुनाले दक्षिणी मोहडा (South aspect) राम्रो हुन्छ तर घाम प्रशस्त पाउने, आद्रता पुग्ने उत्तरी मोहडामा (North aspect) पनि यसको वृद्धि राम्रै पाइएको छ ।

नेपालमा चुरे तथा महाभारत क्षेत्रको ३०० मिटरदेखि १६०० मिटर उचाइसम्म चिउरी फैलिएर रहेको भए पनि यो १८०० मिटरको उचाइसम्म पाइएको रेकर्ड छ । विभिन्न अध्ययनमा ८००–१२०० मिटरको उचाइमा यसको राम्रो वृद्धि हुने र राम्रो घ्यू उत्पादन हुन्छ भनेर उल्लेख गरिएको छ । मेडेप (२०१०) ले दिएको तथ्याङ्कअनुसार नेपालमा चिउरीको रूखको अनुमानित संख्या ५० लाखभन्दा बढी रहेको छ । पछिल्लो तथ्याङ्क अनुसार पूर्वदेखि पश्चिमका चुरेक्षेत्र र महाभारतको तल्लो भेगका करिब ६० जिल्लामा चिउरी पाइएको देखिएको छ । विस्तृत अध्ययन हुने हो भने अझ बढ्न सक्ने देखिन्छ । नेपालमा पूर्व भेगको तुलनामा मध्य र पश्चिम भेगमा चिउरी राम्रो पाइन्छ । सुदूरपश्चिम प्रदेशको पहाडी जिल्ला तथा तत्कालिन राप्ती अञ्चलको पहाडी जिल्लामा राम्रो पाइएको छ । चिउरी नेपाल बाहिर भारत, चीन, भुटानसम्म फैलिएर रहेको छ ।

बागमती प्रदेशका सबै जिल्लामा चिउरी पाइन्छ तर यीमध्ये मकवानपुर, चितवन र धादिङ चिउरी पाइने प्रमुख जिल्ला हुन् । यी ३ जिल्लाको सीमा जोडिएको क्षेत्रका ६ वटा पालिका धादिङको बेनीघाट रोराङ

गाउँपालिका र गजुरी गाउँपालिका, मकवानपुरको राक्सिराङ्ग गाउँपालिका र चितवनको राप्ती नगरपालिका, कालिका नगरपालिका र इच्छाकामना गाउँपालिका चिउरीको हिसाबले निकै राम्रा मानिन्छ जहाँ चेपाङ समुदाय वर्षौंदेखि बसोबास गर्दै आएका छन् ।

धादिङ जिल्लाको हिमाली क्षेत्रबाहेक अधिकांश पालिकामा कतै कम र बढी भए तापनि चिउरी पाइन्थ्यो, अहिले पनि पहिला जति नभए पनि केहि छन् तर यहाँ चिउरीप्रतिको चरम बेवास्ता, उचित स्याहार, सम्भार नपुगेर चिउरीका बोट निकै कम मात्र बाँकी रहेका छन् । चिउरीको फैलावटको हिसाबले पृथ्वी राजमार्गको मुग्लिङदेखि पूर्व खानीखोला खण्डको दक्षिणको महाभारत क्षेत्रमा प्रचुरता रहेको देखिन्छ ।

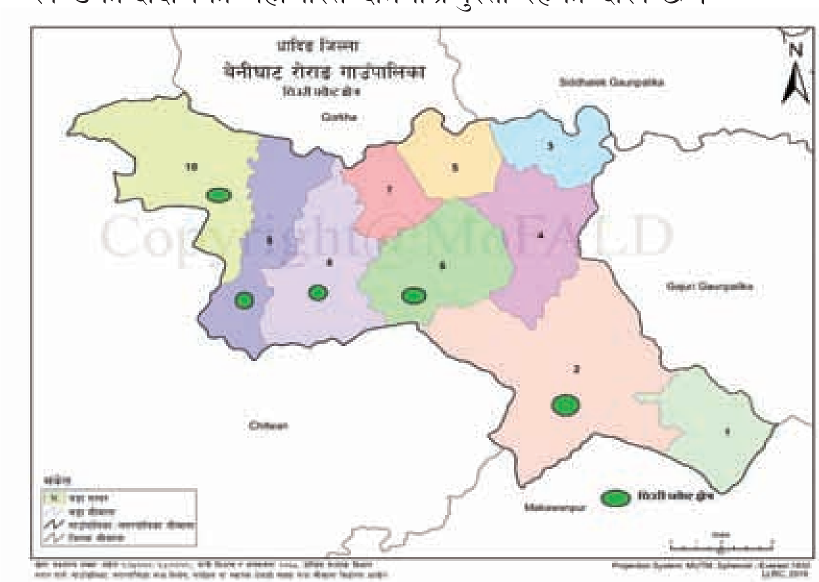

बेनीघाट रोराङ गाउँपालिकाको १० वडा मध्ये वडा नं २, ६, ८ र १० मा चेपाङ समुदायको बाहुल्य रहेको र यी सबै वडामा चिउरीको प्रचुरता अन्यत्रभन्दा बढी पाइएको छ । धादिङको बेनीघाट रोराङ, धुसाक्षेत्र चेपाङको बाहुल्यताको साथसाथै चिउरी पाइने मुख्य क्षेत्र थियो तर ग्रामीण क्षेत्रमा सडक पुगेसँगै त्यहाँका अधिकांश चिउरीका रूख चेपाङ समुदायले दाउराका रूपमा बिक्री गरेकाले अहिले त्यो क्षेत्रमा अत्यन्त थोरै संख्यामा मात्र चिउरी बाँकी रहेका छन् । यसरी यो क्षेत्रमा स्थानीयका लागि बाटो बरदान भए तापनि चिउरीका लागि अभिशाप भयो । चिउरी जोगाउन नियमन गर्ने निकायले सायद प्रभावकारी नियमन गर्न सकेनन् होला । अब त्यहाँको चेपाङको युवा पुस्ता र स्थानीयले नयाँ ढङ्गले नसोच्ने र वन कार्यालय र पालिकाले अभियानको रूपमा चिउरी प्रवर्द्धन र संरक्षणको लागि ठोस हस्तक्षेप नगर्ने हो भने चिउरी संकटमा पर्ने देखिन्छ । चिउरी यस क्षेत्रको लागि एक वृक्षमात्र नभएर चेपाङ जातिको सांस्कृतिक पहिचान पनि हो । चिउरी संकटमा पर्नु र यसको संरक्षण नहुनु भनेको चेपाङ जातिको पहिचान र परम्परा पनि बहिष्करणमा पर्नु हो ।

प्रजातिगत विविधता

नेपालमा हालसम्म प्रजातिगत विविधताको विस्तृत आनुवंशिक अध्ययन (genetic study) पूरा भएको छैन । विभिन्न अध्ययन र स्थानीयसँगको छलफलले वाय, लान्य, चितीय र तोम्य गरी चार प्रकारका (बोलीचालीमा वायो, लान्यो, तोम्यो र चितियो पनि भनिन्छ) चिउरी छन् भनेर देखाएको छ । स्थानीय चेपाङले सहजताका लागि चिउरीको फूल फुल्ने महिनालाई

आधार मानेर चिन्ने र चिनाउने गर्दछन् । ती मुख्य गरेर अगौटे र पछौटे हुन् । जसअनुसार अगाडि फूल फुल्ने अगौटे (लान्य, तोम्य) र पछाडि फूल फुल्ने पछौटे (चितीय, वाय) हुन् । सजिलै पाउने चिउरीको प्रजातिमा लान्य र वाय पर्दछ । कतिपय स्थानमा असारे, श्रावने, भदौरे पनि भन्ने गरिएको छ । चिउरीको फूल फुल्ने समय प्रजातिअनुसार मंसिरदेखि वैशाखसम्म रहेको पाइन्छ । यसको पतझड समय भने अन्य प्रजातिको भन्दा फरक छ । अधिकांश रूख–बिरूवाको पात चैत्र वैशाखमा झर्छ, त्यो बेला यो अत्यन्त गाढा हरियो अवस्थामा हुन्छ । वर्षा पश्चात् श्रावणदेखि असोजको मध्यसम्म फल फल्ने समयमा छोटो समयका लागि फरक–फरक समयमा पात झर्छ र तुरून्त पलाउन सुरू गर्छ त्यसैले यसलाई Shy deciduous पनि भनिन्छ ।

चिउरी एक, उपयोग अनेक

चिउरी अत्यन्त गुणकारी र लाभदायक वनस्पति हो । यसको पातदेखि बियाँ, फल, फूल, रूख सबै उपयोगी हुनाले यसलाई आधुनिक युगको 'कल्पवृक्ष' भन्दा उपयुक्त हुनेछ । यद्यपि स्थान, रीतिरिवाज, संस्कृतिअनुसार विभिन्न जातजातिले फरक ढंगले यसको उपयोग गर्ने गरेका छन् ।

पात

- यो गाईवस्तुको महत्वपूर्ण डालेघाँस हो । पातबाट चेपाङ समुदायले परम्परागत रूपमा दुनाटपरी बनाएर त्यसको प्रयोग गर्छन्, यद्यपि व्यवसायिक रूपमा यसको प्रयोग भएको भने देखिँदैन ।
- धेरै स्थानमा गाईवस्तुका लागि पत्कर सोहोरेर गोठमा हाल्ने अनि यसलाई कम्पोष्ट मलको रूपमा प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ ।

फूल

- यसको फूल चमेरो, मौरी, चराचुरूङ्गी र पुतलीको प्रमुख गन्तव्य हो ।
- फूलमा भएको रस (खुदो) अत्यन्त गुलियो हुने हुँदा मौरीलाई मात्र होइन, यसको फूलबाट रस झारेर मानिसले पनि सिधै खाने र रोटीमा समेत प्रयोग गर्ने गर्छन् । केहि स्थानमा यसको फूलको रस संकलन गरेर क्यान्डी पनि बनाउने गरेका छन् ।

- प्रकृतिमा रहेका अन्य बिरूवाको तुलनामा यसको फूलको रस अत्यन्त गुलियो (४० प्रतिशतभन्दा अधिक चिनीको मात्रा) हुने र लामो समयसम्म रहने हुनाले मौरीपालक किसानले यसको फूल फुल्ने समयमा ५–६ पटकसम्म मह काढ्ने गर्दछन् । चिउरीको फूल मौरीको लागि अत्यन्त मन पर्ने गन्तव्य हो ।

फल

- यसको फल आकर्षक, पोषिलो र गुलियो हुन्छ । यो प्रायः टिपेर सिधै चुसेर खाइन्छ । कतिपय स्थानमा फल निचोरेर जुसको रूपमा पनि प्रयोग गरिन्छ ।
- स्थानीय चेपाङ समुदायले यसको रसबाट छ्याङ, फलबाट रक्सी बनाउने र यसको छोक्रा (स्थानीय भाषामा लादी) गाईवस्तुलाई

खुवाउँछन् । यसको फल चेपाङले गोसे, तासे भन्ने वन्यजन्तु (निर बिरालो) मलसाँप्रोलगायत जनावरको प्रमुख आहारा हो ।

बियाँ

- चिउरीको फलभित्र साना, अन्डाकार दुई सेन्टिमिटर लम्बाइका बियाँ पाइन्छन् जुन रूख कटहर वा मौवाको जस्तै हुन्छन् । सामान्यतया फलमा एउटा बियाँ हुन्छ तर केहीमा दुईटा बियाँ पनि पाइन्छ । एउटा रूखमा यति नै बिउ फल्छ भन्ने यकिन छैन तर औषतमा एउटा रूखमा ६० किलोभन्दा बढी फल फल्ने विभिन्न अध्ययनले देखाएको छ । यद्यपि रूखको उमेर, प्रजाति, मोहडा, उचाइ, बीउ वर्षमा (Good Seed Year or Bad Seed Year) भर पर्दछ ।
- यसको बियाँ घ्यू बनाउन प्रयोग गरिन्छ । बोलीचालीमा घ्यू भनिए पनि वास्तवमा यो तेल नै हो । चिउरीको तेल उच्च तापमानमा (३१–५१ डिग्री) मात्र पग्लने र औषत तापमानमा ठोस रूपमा नै रहने हुनाले यसलाई चिउरीको घ्यू भनिएको हो ।
- वनस्पतिबाट उत्पादन हुने, कुनै प्रकारको मिसावट नहुनाले चिउरीको घ्यू अत्यन्त शुद्ध मानिन्छ त्यसैले मन्दिर, गुम्बामा यसको घ्यूको बत्ति बालिन्छ ।
- चेपाङ समुदायले चिउरीको घ्यूको अधिकतम उपयोग तरकारीमा 'भुटुन'को रूपमा र सेलरोटी पकाउन प्रयोग गर्ने गरेका छन् । हातखुट्टा फुटेको ठाउँ नरम बनाउन, अनुहारको दाग हटाउने क्रिमको रूपमा पनि चिउरीको घ्यू प्रयोग गर्ने गरिन्छ । यसलाई मैनबत्ती, चक्लेट, क्यान्डी लगायतका विभिन्न सौन्दर्यका सामग्री बनाउन प्रयोग गरिन्छ ।

पिना

- यसको पिना अन्नबालीमा कम्पोष्ट मल र किटनासकको रूपमा प्रयोग गर्ने गरिन्छ । जमिनको किरा, कमिला मार्न, पुतली, गोभारोबाट बालीलाई बचाउनका लागि पनि यो अत्यन्त उपयुक्त हुन्छ ।

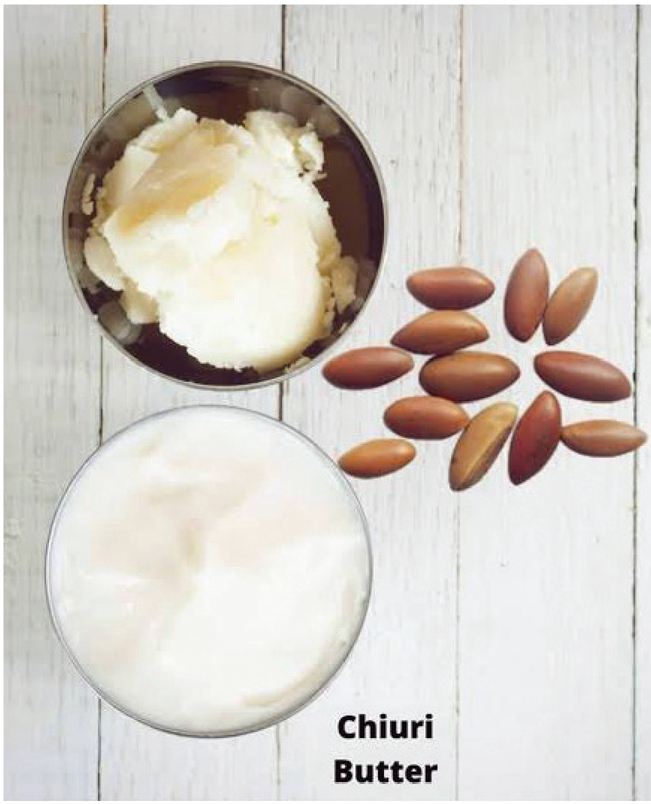

- पिनामा ५ प्रतिशतसम्म नाइट्रोजन पाइन्छ र स्थानीय बजारमा बिक्री पनि हुन्छ । कतिपय चेपाङले पिनासँग अन्न साट्ने गर्दछन् ।
- खोला, पोखरी, ताल, तलाउमा माछा मार्दा माछालाई लठ्याउन पनि पिनाको प्रयोग गरिन्छ ।

बोक्रा, चोप तथा लिस्सो

- गाईवस्तुको पेटमा परेका किरा, जनावरको जिउमा लागेका किर्ना, जुका मार्न तथा अन्य समयमा घरेलु उपचारका लागि चिउरीको बोक्राको रस प्रयोग गरिन्छ ।
- यसको पात तथा हाँगाबाट चोप (दुधजस्तै सेतो) आउँछ, जुन लिसोको रूपमा प्रयोग गरिन्छ । यो लिसो चरा समात्न, किरा, मुसा मार्नलगायतका अन्य काममा समेत प्रयोगमा आउँछ ।

काठ तथा दाउरा

- चिउरीको दाउरा राम्रा मानिन्छन् । प्राकृतिक अवस्थामा मरेका, हावाहुरी चट्याङ आदिले ढालेका रूख दाउराका लागि प्रयोग गरिन्छन् ।

Rofd -lrp/Lsf]sf7af6 lgld{t 3/fo;L efF8f_

- साललगायतको काठ उपलब्ध भएका स्थानमा तुलनात्मक रूपमा चिउरीको काठको प्रयोग कम हुन्छ तर जहाँ सहज ढङ्गले सालको उपलब्धता छैन ती स्थानमा झ्याल, ढोका बनाउन चिउरीको प्रयोग भएको पाइएको छ ।
- चिउरीको पात, हाँगा, हरियो रूख काट्दा सेतो दुध जस्तै चोप आउने हुँदा चेपाङ समुदायले यो चोपलाई आमाको दुधको प्रतिक मान्दै चिउरीको रूखलाई आमा सरह मान्दछन् त्यसैले उनीहरूमा हरियो रूख नकाट्ने र त्यस्ता काठ तथा दाउरा पनि प्रयोग नगर्ने आम मान्यता रहेको छ ।
- धादिङका चेपाङ समुदायले घरायसी भाँडाकुँडा बनाउन पनि यसको सुकेको काठ प्रयोग गरेको पाइयो । अचार बनाउने, नुन राख्ने र अन्य घरेलु काममा प्रयोग हुने यस्ता भाँडालाई उनीहरू च्युम (चुम) भन्दछन् जसलाई आधुनिकीकरण गर्न सक्ने हो भने चेपाङको ब्राण्ड सहितको राम्रा हयाण्डीक्राफ्ट बन्न सक्छ ।

वातावरणीय सेवा

- अन्य रूख, बिरूवाजस्तै यसका पनि अनेक वातावरणीय सेवा छन् । रूखा सुक्खा, चट्टानी भूमिमा पनि सहज बाँच्न सक्ने, प्रायः भिरालो जमिन रूचाउने चिउरी क्षतिग्रस्त भूमिको पुनर्स्थापना र भूक्षय नियन्त्रणको सस्तो, सजिलो र दीर्घकालीन समाधान हो ।
- यसको पात, फूल, फल, हाँगाबिँगा झरेर वर्षातमा कुहिएपछि माटोको उर्वराशक्ति बढाउँछ ।
- कार्बन शोषणको दृष्टिकोणले उपयुक्त प्रजाति हुनाले कार्बन व्यापारलगायतको विषयमा यसले ठूलो भूमिका खेल्न सक्छ ।
- ठूलो र झ्याम्म परेको रूख हुनाले कतिपय सार्वजनिक स्थानमा यसको चौतारी बनाएर पनि उपयोग गरेको पाइएको छ ।

जहाँ चेपाङ, त्यहाँ चिउरी,
जहाँ चिउरी, त्यहाँ मौरी

मौरीका लागि चिउरी लगाऔं,
महद्वारा आम्दानी बढाऔं

चेपाङको समृद्धिको लागि चिउरी प्रवर्द्धन
चिउरीको विकासको चमेरो संरक्षण

चमेरो संरक्षणको लागि
चेपाङ समुदायको परिचालन

चेपाङ समुदाय

- प्रकृतिका पूजारी भनेर चिनिने चेपाङ समुदाय जल, जमिन, जङ्गल, वन्यजन्तुलगायतका प्रकृतिको भरमा सदियौँदेखि जीविकोपार्जन गरी प्रकृतिमा नै रमाउँदै आएका छन् । चेपाङको रैथाने बसोबास चुरे क्षेत्र र महाभारतको विकट पहाडी क्षेत्र हो । त्रिभुवन राजमार्गदेखि पश्चिम, हेटौँडा नारायणघाट खण्डको उत्तर, नारायणघाटदेखि मुग्लिन खण्डको पूर्वी भेग र मुग्लिनदेखि खानीखोलाको दक्षिण भेगभित्र पर्ने पहाडी भूमिको भित्री भाग चेपाङको थातथलो हो ।
- बसाइँ–सराइ गरेर केही गोर्खा, तनहुँ र लमजुङतिर गएका छन् । अहिले काम, माम, शिक्षा र अवसरको खोजीमा हेटौंडा, मनहरी, लोथर, भण्डारा, टाँडी, भरतपुर, बेनीघाट, धादिङवेशी, काठमाडौँ उपत्यकाका साथै देशका विभिन्न भागमा पुगेका छन् ।
- मकवानपुर मनहरी, बजारको उत्तर राक्सीराङ क्षेत्र (सरिखेत, पलाँसे, चैनपुर, खैराङ), लोथरको उत्तर शिलिङे, दामराङ, धिराङ, चितवनको भण्डाराबाट उत्तर भित्री भेगको कोराक क्षेत्र, टाँडी बजारबाट उत्तर सिद्धी क्षेत्र, धादिङको साबिकको पिडा, बेनीघाट, मझिमटारबाट दक्षिणतर्फको रोराङ क्षेत्र साविकको धुसा हालको बेनीघाट रोराङ गाउँपालिकामा चेपाङ समुदायको बाक्लो बसोबास रहेको छ ।
- बेनीघाट रोराङ गाउँपालिकाको कुल जनसंख्यामध्ये सबैभन्दा बढी जनसंख्या चेपाङ समुदायको छ । पालिकाको १० वडामध्ये वडा नं. २, ६, ८ र १० (साबिकको धुसा, रोराङ) मा चेपाङ समुदायको बाहुल्य रहेको छ ।
- धादिङका बेनीघाट रोराङपछि गजुरी गाउँपालिका चेपाङ समुदायको बाहुल्य भएको स्थान हो जहाँ करिब ४५०० जनसंख्या रहेको छ । यीमध्ये वडा ४, ६ र ३ (साविकको पिडा गा.वि.स. र गजुरी गा.वि.स.) मा सबैभन्दा बाक्लो बस्ती रहेको छ ।
- २०६८ को जनगणनाअनुसार चेपाङको जनसंख्या ६८,३९९ थियो भने २०७८ को जनगणना अनुसार यिनको जनसंख्या ८४,३६४ (०.२९ प्रतिशत) रहेको छ ।

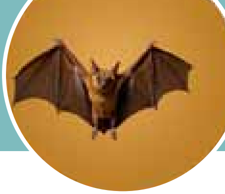

चमेरो

- चमेरो रातमा सक्रिय हुने (nocturnal) र दिउँसोको समयमा आफ्नो शरीरको सन्तुलन कायम गर्न र उड्न सहजताका लागि झुन्डिएर टाउको तलतिर पारेर बस्ने प्राणी हो ।
- हावामा उड्ने, झट्ट हेर्दा चरा जस्तो देखिए पनि, वास्तवमा यी प्रजाति स्तनधारी वर्गको chiroptera उपवर्गअन्तर्गत पर्छन् । संसारमा स्तनधारी प्राणीमध्ये उड्न सक्ने जनावर चमेरा मात्रै हो । अहिलेसम्म संसारमा १,४०० भन्दा बढी प्रजातिको अभिलेखन गरिएको छ ।
- नेपालमा स्तनधारी जनावरमध्ये धेरै पाइने प्रजाति चमेरो हो । यहाँ ५७ प्रजातिका चमेरो पाइएको विभिन्न अध्ययनले देखाएको छ । हामीकहाँ पाइने सोर्वाको मुसाकाने चमेरो नेपालको रैथाने प्रजाति हो ।

- आहाराको आधारमा चमेरालाई मांसाहारी र शाकाहारी/फलाहारी दुई प्रकारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । संसारमा भएका चमेरोमध्ये करिब ७० प्रतिशत फलाहारी/शाकाहारी र करिब ३० प्रतिशत मांसाहारी रहेका छन् ।
- चमेरो मूलतः गुफा, रूखको टोड्का, पुरानो घरको भित्ता वा छत, केराको घारी आदिमा बस्ने गर्छन् ।

स्वस्थताको सूचक

- चमेरो स्वस्थ्य वातावरणको सूचक हो र वातावरण संरक्षणका हिसाबले महत्वपूर्ण प्रजाति हो ।
- फलाहारी चमेरो वनस्पतिमा परागसेचनका लागि एक उत्कृष्ट माध्यम हो । चमेरोले चिउरी, सिमल, टोटला, केरा, मेवा, आँप, लिची, अम्बा, अमला, पिपल, कदम, निम, सजीवन, जामुनलगायत करिब ७०० प्रजातिका वनस्पतिमा परागसेचन गर्ने कुरा विभिन्न अध्ययनले देखाएको छ ।
- चमेराले परागसेचन गराउने मात्र होइन, वनस्पतिलाई एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा फैलाउन मद्दत पनि गर्छ । चमेराले सिमल, खस्रेटो, रूद्राक्ष, कफी, बर, पिपल, अम्बा, डुम्री, समीका फल टाढा–टाढा लगेर खान्छ र त्यसको बिउ झार्छ र तिनका बिरूवा उम्रन्छन् । त्यसैगरी विष्टाबाट विभिन्न ठाउँमा तिनका बिरूवा उम्रन्छन् ।
- मांसाहारी चमेरोले हजारौँको संख्यामा लामखुट्टे, भुसुनालगायत अन्य हानिकारक किरा खाइदिएर मानव स्वास्थ्यमा अतुलनीय योगदान

पुऱ्याएको छ । चमेरोको समूहले अन्नबाली खाइदिने वा नोक्सान गर्ने किरा आदिलाई खाएर अन्न जोगाउन पनि मद्दत पुऱ्याउँछ ।

- चमेरोको विष्टा एक उत्कृष्ट प्राङ्गारिक मल हो । यसको विष्टाको सही सदुपयोग गर्न सके किसानले लाभ पाउन सक्छन् । हामीले यसको सकारात्मक पक्षलाई उजागर गर्न सकेका छैनौँ । त्यसैले कैयौँ स्थानमा फलफूल बालिनाली नोक्सान गऱ्यो भनेर सबै रिस प्रकृतिको यो अत्यन्त गुणकारी प्राणीमाथि पोख्ने गरिन्छ ।
- जलवायु परिवर्तनको असर, तीव्र शहरीकरण, कोलाहल, धुँवाधुलो, वायु प्रदुषण, बिजुलीको नाङ्गो तार, खाद्यान्नमा विषादी प्रयोग, अग्ला रूख एवम् बासस्थानको विनाश, अन्धविश्वास र चेतना अभावले यिनको संख्या तीव्र गतिले घटिरहेको छ । हाम्रो बेवास्ता, चेतनाको अभावले पनि चमेरो दिन प्रतिदिन सङ्कटमा छन् ।
- हिजोका दिनमा ग्रामीण क्षेत्रमा आकाशै ढाक्ने गरेर उड्ने चमेरो आज गन्न सकिने अवस्थामा आइपुगेका छन् । कारण एक होइन, अनेक छन्, तर प्रमुख कारणमध्ये चमेरोको शिकार हो । नेपालमा चेपाङ, सतार, चिडिमारलगायतका जातिले मासुका लागि यसलाई पासोमा पारेर मार्ने गरेका छन् । नेपालका मात्र नभएर विश्वका विभिन्न भागमा चमेरो शिकार गर्ने गरिएको छ ।

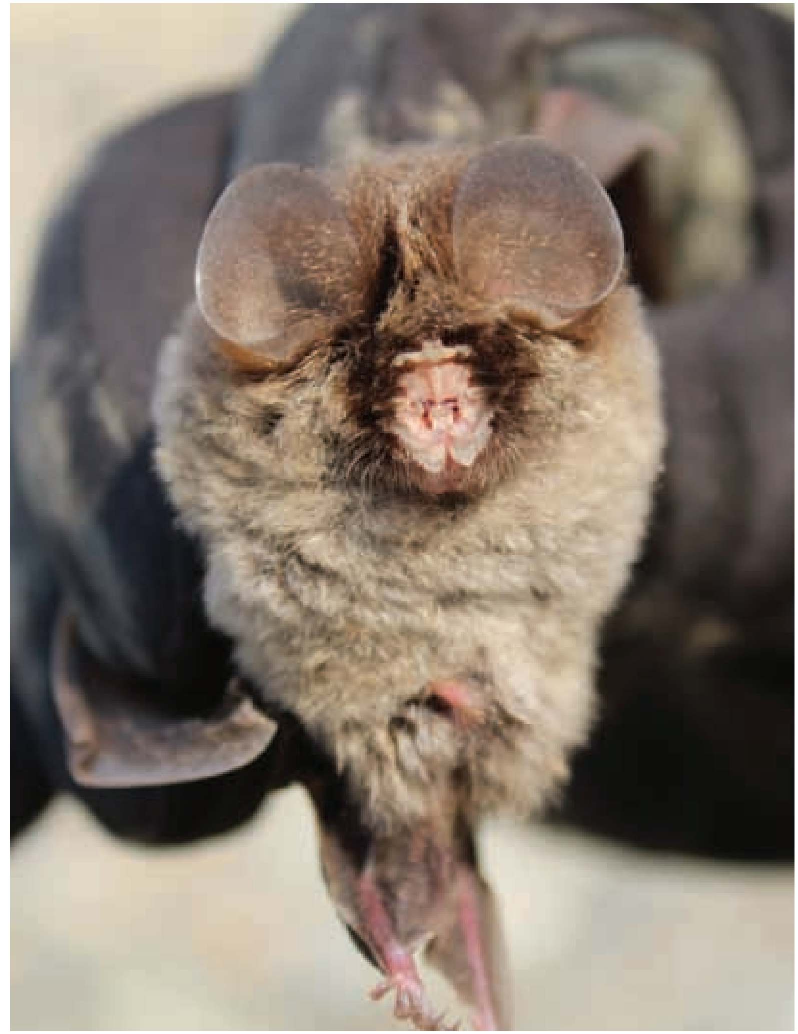

अन्तरसम्बन्ध

हामीमध्ये धेरैलाई लाग्ने एउटा जिज्ञासा चिउरी, चेपाङ र चमेरो कसरी एक आपसमा अन्तर सम्बन्धित छन् भन्ने हो । त्यसमा पनि धेरैको रूची चमेरोसंग सम्बन्धित छ । सबैको एउटै जिज्ञासा चिउरीसंग चमेरोको के नाता छ भन्ने हो । हेर्दा सामान्य लाग्ने यिनीहरूको त्रिकोणात्मक सम्बन्धलाई अलिक नजिकबाट हेर्ने हो भने गजबसंग अनुभूति गर्न सकिन्छ ।

चिउरी र चमेरोसँग चेपाङ समुदायको एक होइन, अनेक पारम्परिक, प्रगाढ र जीवन्त अन्तरसम्बन्ध रहेको छ । चिउरी, चेपाङ र चमेरोको सम्बन्धलाई हामी सहजताका लागि '**चिउरी त्रिभुज**' भन्न सक्छौं । एक–आपसमा जेलिएको यो अन्तरनिर्भरतालाई कुनै एक पक्षमा मात्र सीमित राखेर हेरियो भने केवल एकात्मक बुझाइ मात्र हुनेछ । तसर्थ, यिनको सम्बन्धलाई बहुआयामिक ढंगले बुझ्ने बुझाउने र विश्लेषण गर्ने कार्य गरी परिवर्तित अवस्था अनुसार नयाँ बहस र सशक्त अभियानको खाँचो छ ।

- **चेपाङ र चिउरी**

  चेपाङ समुदाय सामाजिक, आर्थिकलगायत अन्य हिसाबले पछाडि परेको आदिवासी समुदाय हो । चेपाङ समुदायका लागि चिउरी अमूल्य सम्पदा, जीविकोपार्जन र आर्थिक उपार्जनका लागि मुख्य श्रोत हो जसले चिउरीसँग प्रथाजनित अधिकार, सांस्कृतिक सम्बन्ध राख्दै र यसको वरिपरि नै आफूलाई केन्द्रित गर्दै आएको छ । सदियौँदेखि यो समुदाय एक होइन, अनेक हिसाबले चिउरीमा आश्रित र एक–आपसमा अन्तरनिर्भर रहँदै आएको छ । जीवन आधारका लागि चेपाङ चिउरीको वरिपरि बसे, त्यहाँ भएका चिउरी जोगाउँदै अन्य चिउरी रोपे, मलजल गरे र यसैमा लगानी गरे, यसमै आफ्नो जीवन र जीविकालाई आश्रित बनाए. अनि त आफ्नो प्राण बचाउने जीविका बनिदिने वृक्ष भएकाले चिउरीलाई आमा नै देखे र आमालाई जसरी नै पूजा र सम्मान गर्दै आए । "**जहाँ चेपाङ, त्यहाँ चिउरी र जहाँ चिउरी त्यहाँ चेपाङ**" भनेर आफुलाई चिउरीको पर्याय वा ब्राण्ड नै बनाए ।

चिउरी जीवन आधार (Lifeline of chepang community)

- कुनै समय चिउरी चेपाङ समुदायको आर्थिक श्रोतको मुख्य आधार मात्र होइन कि जीवन आधार रहेको थियो । चिउरीको बियाँलाई परम्परागत चेपुवामा (चेपाङ भाषामा खालाङ) पेली तेल उत्पादन गरिन्थ्यो र स्थानीय बजारमा बेचिन्थ्यो । दसैं, तिहार, चाडबाड, लत्ताकपडा, गर्जो टार्ने माध्यम नै चिउरी थियो ।
- वर्षभरि गुजारा चलाउन 'भुटुन' नै यही थियो । हातगोडा, ओठमुख फुटेको ठाउँमा नरम बनाउन घ्यूको प्रयोग गरिन्थ्यो । बियाँ बिक्री र तेलको अलावा पिना कृषिबालीमा किटनाशक औषधी तथा मलको रूपमा प्रयोग गर्न, अन्नसँग साट्न र परम्परागत माछा मार्न समेत प्रयोग गर्थे र अहिले पनि गर्छन् ।
- चिउरी भएपछि चिउरीका फूल फुले अनि मौरी चिउरीको बोटमा झुम्मिए र चेपाङ समुदायले परम्परागत रूपमा मुढेघारमा मौरी पालनलाई प्रमुख पेशाका रूपमा विकास गरे । यसरी चेपाङ समुदायका लागि चिउरीसँगै मौरी पनि अभिन्न अङ्गका रूपमा स्थापित

हुन पुग्यो । परिणामस्वरूप '**जहाँ चेपाङ, त्यहाँ चिउरी, जहाँ चिउरी त्यहाँ मौरी**' भन्न थालियो । पछि यो मुढेघार क्रमशः आधुनिक घारमा परिवर्तन हुँदै एउटा ठूलो व्यवसायको रूपमा स्थापित भएको छ ।

सांस्कृतिक सम्बन्ध

- चेपाङ छोरीलाई चिउरीको बोट दाइजो दिने जातिको रूपमा चिनिन्छ । चिउरी बहुउपयोगी र भरोसायोग्य देखेर सांस्कृतिक परम्पराका रूपमा चेपाङले छोरीको बिहेमा चिउरीको बोट दाइजो दिने गरेका थिए ।
- आफ्नो विवाहित छोरीलाई तेल, घ्यू, मह खान दुःख नहोस् भनेर माइतीले चिउरीका ठूला बोट नै दाइजो दिने र चेली माइत आउँदा त्यही रूखको तेल, घ्यू, मह घर लैजाने परम्परा थियो । हिजोआज यो चलन विस्तारै हराउँदै गएको छ ।

प्रथाजनित अधिकार

- वन ऐन, २०१८ र पञ्चायत संरक्षित वन नियमवाली, २०३५ को अधिनमा रहेर व्यक्तिगत रूपमा चेपाङलाई चिउरीको संरक्षण गर्ने र त्यसको सदुपयोग गर्नका लागि रूख संख्या तोकेर नै तत्कालीन समयमा जिल्ला वन कार्यालय, मकवानपुरबाट शिलिङ्गे, दामराङका (साबिकको काँकड़ा गाविस) चेपाङलाई चिउरी पुर्जा जारी गर्ने चलन रहेको थियो ।
- व्यक्तिविशेषलाई तोकेर चिउरीको पुर्जा जारी गर्दा सिङ्गो परिवार नै स्याहार–सम्भारमा लाग्ने हुनाले चिउरीको संरक्षण तथा बुद्धिमत्तापूर्ण

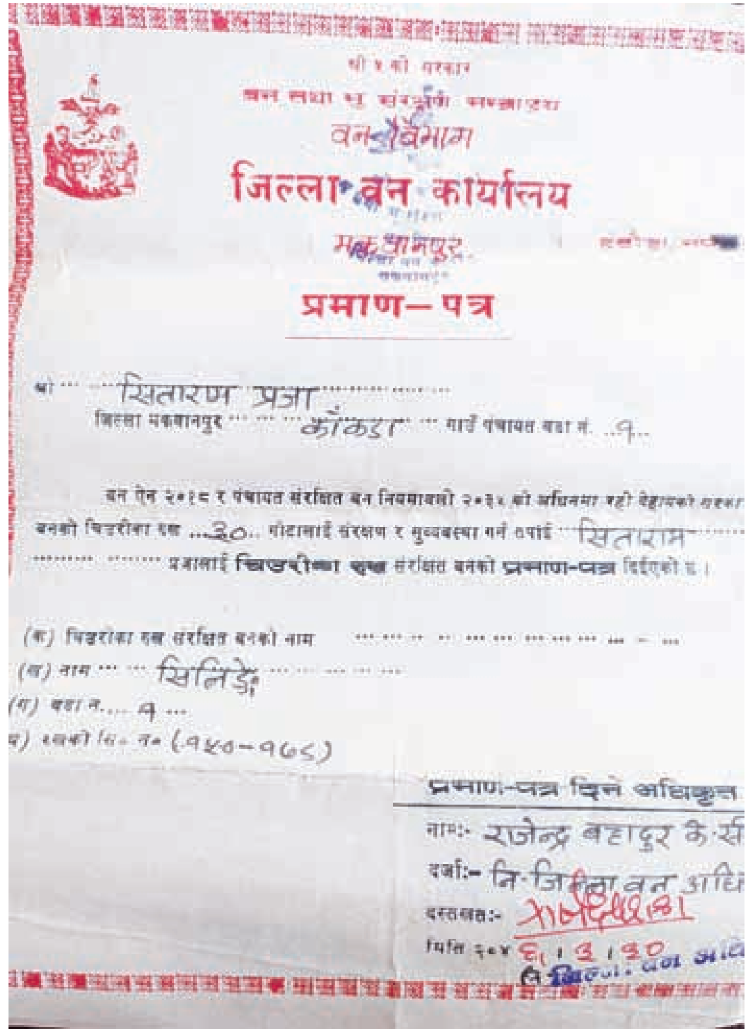

जिल्ला वन कार्यालय

प्रमाण–पत्र

श्री ... सिताराम प्रजा ...
जिल्ला मकवानपुर ... काँकड़ा ... गाउँ पंचायत वडा नं. ...१...

वन ऐन २०१८ र पंचायत संरक्षित वन नियमावली २०३५ को अधिनमा रही ... बनको चिउरीका रुख ...३०... बोटलाई संरक्षण र सुव्यवस्था गर्न तपाई ... सिताराम ... प्रजालाई चिउरीका रुख संरक्षित बनको प्रमाण-पत्र दिईएको छ ।

(क) चिउरीका रुख संरक्षित बनको नाम ...
(ख) नाम ... शिलिङ्गे ...
(ग) वडा नं. ... ४ ...
(घ) रुखको कि. नं. (१५०–१८८)

प्रमाण-पत्र दिने अधिकृत
नाम:- राजेन्द्र बहादुर के.सी.
दर्जा:- नि. जिल्ला वन अधि...
दस्तखत:-
मिति २०४६ । ३ । ३०

उपयोग भएको थियो तर यो पुर्जा अधिकार मकवानपुरका अन्य क्षेत्र, चितवन र धादिङमा पाइएन र अहिले यसको अवशेष भनेको पुराना चिउरी पुर्जाका प्रतिलिपि मात्र छन् ।

- यसरी चिउरी र चेपाङको सम्बन्ध जीविकोपार्जन र वातावरणमा मात्र सिमित नभई सांस्कृतिक, ऐतिहासिक, प्रथाजनित अधिकार समेतको बहुआयामिक सम्बन्धको रूपमा बुझ्नु पर्दछ ।

चिउरी र चमेरो

- हामीमध्ये धेरैलाई थाहा नभएको वा थाहा भए पनि वास्ता नगरिएको र जसलाई बुझाउनु पर्ने हो, उसलाई नै बुझाउन नसकिएको हेर्दा सामान्य लाग्ने तर महत्वपूर्ण पक्ष चमेरो र चिउरीको सहकार्य हो ।
- शाकाहारी चमेरोको प्रमुख आहारामध्ये चिउरी एक हो । चमेरा चिउरीको प्रवर्द्धनका लागि महत्वपूर्ण सम्वाहक हुन् । चिउरीको फूल फुलेपश्चात् फल लाग्न चिउरीमा परागसेचन हुन जरूरी हुन्छ, जुन मुख्य गरेर चमेराको सहायताले हुने गर्छ । फूल फुल्ने समयमा चमेरा रस खाँदै रूख चाहर्छन्, यिनको शरीरमा टाँसिएर रहेका पराग पुङ्केसरबाट (भाले फूल) स्त्रीकेशरमा (पोथि फूल) सर्छन् र चिउरीको प्रजनन् प्रक्रिया पूरा हुन्छ । यो प्रक्रिया पुरा भएपछि मात्र चिउरीमा फल लाग्छ जुन कुरा सहज ढंगले बुझाउन नसक्नाले नै चिउरी र चमेरो संरक्षणमा ठूलो समस्या पैदा भएको छ ।
- पछिल्लो समयमा चिउरीमा फूल फुल्ने तर फल नलाग्ने समस्या केहि स्थानमा देखिएको छ यसको एउटा मुख्य कारणमा चमेरो सकिँदै जानु र चिउरीको फूलमा पर्याप्त परागसेचन हुन नसक्नु हो तसर्थ चिउरी प्रवर्द्धनको एउटा मुख्य काम चमेरो संरक्षण गर्नु हो ।
- चमेराले चिउरीको रस, पराग र फल आहाराको रूपमा खाने हुनाले एक आपसमा एउटाले खाद्यान्न उपलब्ध गराउने र अर्कोले परागसेचनमा मद्दत पुऱ्याउने यिनको सम्बन्धलाई महत्वपूर्ण पारिस्थितिकीय चक्रको रूपमा बुझ्नु पर्दछ ।
- जीवन निर्वाहका लागि चिउरीमा आश्रित चमेरो र चिउरी फलका लागि चमेरोको परागसेचनमा आश्रित चिउरीको सम्बन्ध पारिस्थितिकीय सम्बन्धको एक उच्च नमूना हो ।

चेपाङ र चमेरो

- चिउरीसँग पारिस्थितिकीय सम्बन्ध रहेको प्राणी चमेरा हो । दुःखको कुरा चेपाङ समुदाय र चमेरोको सम्बन्ध नकारात्मक रहेको छ ।
- चेपाङ समुदायमा चमेरो मार्ने र त्यसको मासु खाने प्रचलन परम्परागत रूपमा रही आएको छ । यो समुदायले ससुराली/माइती जाँदा वा विशेष उत्सवमा चमेराको मासु प्रयोग गर्नाले प्रतिवर्ष हजारौं चमेरो मारिन्छन् । धादिङ, चितवन र मकवानपुरका चेपाङ बाहुल्य क्षेत्रबाट आफ्नो खाद्यान्नको लागि मात्र नभई चमेरो मारेर स्थानीय बजारमा समेत लगेर बिक्री गरिनाले चमेरो संरक्षणमा गम्भीर समस्या देखिएको छ ।

- चेपाङले मार्ने मुख्य रूपमा चमेराका दुई प्रजाति मिर्मिरे चमेरो Dawn Bat (Eonycteris spelaea) र सानो बदुरा पनि भनिने जिब्रो पड्काउने फलाहारी चमेरो (Rousettus leschenaultii) हुन् ।
- चमेरा चिउरीका फल तथा फूलका रस खान आएको बेला चेपाङ र तामाङ समुदायले पासो थापेर शिकार गर्छन् । चमेरो मार्न उनीहरू जाली बनाउने गर्छन्, जसलाई 'भुवा' भनिन्छ । यी पेशेवर 'चमेरो शिकारी' लाई कानुनी दायरामा ल्याउन सकिएको छैन ।
- कानुन कार्यान्वयन, चेतनाको अभाव, बेवास्ता, संरक्षण अभियानको कमी आदि कारणले चमेरो संरक्षणमा कठिनाइ भएको छ । यद्यपी पछिल्लो समय युवाहरूको संयोजनमा विभिन्न जिल्लामा चमेरो संरक्षण समिति बनेका छन् । सामुदायिक वनका कार्ययोजनामा यी विषय समावेश भएका छन् र स्वादका लागि चमेरोको शिकार गरिनु हुँदैन भन्ने आवाज उठेको छ । चमेरो संरक्षणको लागि यो एउटा महत्वपूर्ण कदम हो ।
- मासु तथा खाद्यान्नका लागि चमेरोको शिकारमा आश्रित चेपाङ समुदाय र पछिल्लो समय चमरो संरक्षणका लागि जुट्दै गरेको चेपाङ समुदायको सम्बन्ध सोख, जीविकोपार्जन र संरक्षणको त्रिकोणात्मक सम्बन्ध हो ।

चिउरीको पछिल्लो अवस्था

घट्दो चिउरी

समृद्धिको लागि बृहत सम्भावना बोकेको चिउरी प्राकृतिक जङ्गल र निजी जग्गामा चिन्तालाग्दो ढंगले घटेका छन् । यो विषयलाई सूक्ष्म ढंगले केलाउनुपर्ने छ । चिउरी घट्ने कारण एक होइन अनेक छन् जसमध्ये केहि मुख्य कारण निम्न छन् ।

- चिउरीका धेरै रूख बुढा भएर, हावाहुरी, चट्याङ, वन डढेलो आदिले मरे तर नयाँ रोपण हुन सकेन । प्राकृतिक रूपमा उम्रिएका बिरूवालाई पनि जोगाउन सकिएन ।
- कैयौं वनमा चिउरीका ठूला रूख छन् तर पुनरूत्पादन अत्यन्तै कम छ, यो भनेको भविष्यमा चिउरीको अन्त्य हुनु हो । चिउरीका रूख मुनि वर्षातमा बिउ झरेर अत्यन्त राम्रो ढङ्गले बिरूवा उम्रने तर रूखको सेपको (चिसोपन) कारण बिरूवा हुर्कन नसक्ने, खुल्ला चरिचरणले २–३ महिनाभित्र सबैजसो बिरूवा मरेर जाने अवस्था छ । यो चिउरी प्रवर्द्धनमा नकारात्मक संकेतको सूचक हो ।
- खोरिया फँडानी, वन डढेलो, खुल्ला र अधिक चरिचरण, माइकेनिया झारको प्रभाव र हिउँदमा डालेघाँसको रूपमा अधिक प्रयोगले चिउरी सकिँदै गएको छ ।
- केहि स्थानमा चिउरीको पातमा रोटे कमिला लागेर पुरै पातलाई डल्लो बनाएर मार्ने, पात सुकेर जाने रोगको कारणले पनि चिउरी मरेको छन् । यिनको रोग किराको बारेमा न कुनै जानकारी आयो न हामी प्राविधिकले यो समस्याको समाधान नै गर्न सक्यौं ।

बाटोको पहुँचले निम्त्याएको विनाश

- जङ्गली अवस्थाको चिउरी नोक्सानीको एउटा प्रमुख कारण डोजरे विकास र अन्धाधुन्ध बाटो निर्माण हो । बाटो आवश्यक, अनावश्यक स्थान यत्रतत्र बने । यी बाटो यिनै चिउरीको घना र प्राकृतिक वन हुँदै आए, यसले ठूलो नोक्सानी गऱ्यो अहिले पनि तुलनात्मक रूपमा बाटो नपुगेको क्षेत्रमा चिउरीको जङ्गल घना देखिन्छ ।

- धादिङका केहि स्थानमा बाटोको पहुँचसंगै चेपाङ समुदायले चिउरीको हरियो रूख बेचेर नोक्सान गरे, सायद हामीले सुरूमै सम्झाउन वा रोक्न सकेनौं । चेपाङका पुर्खाका नासो अब न ती रूख फर्किने सक्ने भए न चेपाङ समुदाय वा त्यहाँ रहेका अन्य समुदायले यसलाई पुनर्जीवन दिने भए । कुनै समयका चर्चित चिउरीका क्षेत्रमा भ्रमण गर्दा चिउरी बिस्मात लाग्दो अवस्थामा देखिन्छ ।

चिउरीमाथिको घट्दो निर्भरता

- हिजो जस्तो बियाँ बिक्री गर्ने चेपाङ समुदाय (पुराना पुस्ता) कम हुँदै गए । भौगोलिक रूपले चिउरी भिरालो क्षेत्रमा हुने, भिरालो स्थानमा टिप्नुपर्ने बियाँ वर्षातमा टिप्न कठिन भयो । चेपाङ गाउँका दुर्गम स्थानबाट बियाँ सङ्कलन गरी बजारमा बिक्री गर्न ढुवानीको समस्या,

बोकेर लैजाने समूहको कमी, गाडीको उपलब्धता कमी, उपलब्ध भएको स्थानमा समेत कच्ची सडकका कारणले महङ्गो गाडीभाडा, चिउरी र श्रमको मूल्य नउठ्ने आदि कारण हुन् ।

- उत्पादन कम भएपछि बियाँ खरिद गर्ने व्यापारीको संख्या कम हुँदै गयो । बियाँको भने जति रकम नपाउनु, युवा पुस्ताले यो पेशालाई कम प्राथमिकता दिनु, पुरानो (बुढा) पुस्ता अब क्रमशः बुढो हुँदै जानु, घरका युवाको भरमा जीविकोपार्जनमा भर पर्नु, परम्परागत थातथलोबाट बसाईँसराइ आदि कारणले बियाँ सङ्कलनमा उल्लेख्य कमी भयो।
- चिउरीको बियाँबाट तेल निकाल्ने र बजारमा लगेर बेच्ने काम क्रमशः कम हुँदै गएको छ । मूलतः चिउरीको घ्यूको विकल्पमा बजारिया तेलले स्थान लिएको छ । चिउरीका विभिन्न भागको परम्परागत प्रयोग पनि उल्लेख्य रूपमा घटेको छ ।
- विगतभन्दा चिउरीको घ्यूको बिक्री कम भएको छ । कारण धेरै छन्, प्रमुख कारणमा बजार भए पनि गुणस्तर कायम हुन सकेन किनकी चेपाङ समुदाय परम्परागत चेपुवामा नै भर परिरहयो । यसले एकातिर तुलनात्मक रूपमा शुद्ध घ्यू/तेलको उत्पादन भएन भने अर्कोतिर प्रयोग भएको बियाँको तुलनामा सोही अनुसारको घ्यू उत्पादन हुन सकेन । लगानीअनुसारको प्रतिफल नभएपछि क्रमशः रूची कम हुँदै गयो । बजार कहाँबाट कहाँ पुग्यो, पद्धतिले फड्को मार्न सकेन । नयाँ प्रविधिको प्रयोग र प्रविधि भित्रिन सकेन, भएको प्रविधि पनि सदुपयोग हुन सकेन ।

- शिक्षामा आएको सुधार, पेशामा भएको परिवर्तन, सीपमा भएको अभिवृद्धि, विविध रोजगारका अवसर आदिले चेपाङलगायत अन्य सबै समुदायको वैकल्पिक आयमा वृद्धि भयो, जसले परम्परागत ढङ्गले प्रयोग हुँदै आएको चिउरीको प्रयोग स्वाभाविक रूपले कम भयो ।
- सरकारले उपलब्ध गराएको वृद्धभत्ता र अन्य सामाजिक भत्ता जीविकोपार्जनको मेरूदण्ड हुन पुग्यो । विभिन्न संघ/संस्थाले दिने अनुदान रकम, लत्ताकपडा, खाद्यान्नले समेत क्रमशः चिउरीमाथिको निर्भरता कम हुँदै गयो ।

युवापुस्तामा अपनत्वको अभाव

- हिजोको हजुरबाउ पुस्ता, बाउ पुस्ताले चिउरीलाई जति माया गर्‍यो, अहिलेको छोरा वा नाति पुस्ताले चिउरीलाई माया गरेन, अपनत्व लिएन ।
- हिजोको दिनमा चिउरी चेपाङको जीवन आधार थियो त्यसैले उच्च प्राथमिकतामा थियो । चेपाङ आफैँले रोप्थे, जोगाउँथे तर पुरानो पुस्ताको अन्त्यसँगै चिउरी सकिँदैछ । नयाँ रोपण हुन सकेन, रोपिएका पनि जोगाउन सकिएन । चिउरीको प्राथमिकता स्वभाविक ढंगले विगत भन्दा कम हुँदै गयो ।
- अहिले पनि हजुरबा पुस्ताले रोपण गरेका सयौँ ठूला रूख देख्न सकिन्छ तर नाति वा छोरो पुस्ताले एउटा बिरूवा पनि लगाएको देखिँदैन । चेपाङ समुदायका युवा पुस्ता अब चिउरीको नयाँ बिरूवा लगाउने, बियाँ बेचेर आम्दानी लिने र परम्परागत तेलको प्रयोगबाट निकै पर पुगेको छ ।

अनुदानको दुरूपयोग

सरकारी वा गैरसरकारी तवरमा चिउरी र चेपाङ समुदायमाथिको लगानी अधिकांश असफल भए भनेर भन्दा फरक नपर्ला । सरकारी स्तरमा पनि चिउरीले जति स्थान पाउनुपर्ने हो, त्यति पाउन नसके तापनि राज्यले लगानी गर्दै गरेन भन्न नमिल्ला तर कहाँ, के विषयमा लगानी गर्ने, कसरी प्रतिफल लिने, कार्यक्रमको निरन्तरताको लागि कुनै योजना बनेनन् किनकी संस्थागत नेतृत्व र अभियानको अभाव भयो जसले गर्दा सबैजसो लगानी झारो टार्ने र कार्यक्रमका लागि कार्यक्रम जस्ता मात्र भए । यसरी उपलब्धि हात नलागेपछि निराशा छाउनु स्वाभाविक भयो । अनि हामीले यसको असफलताको मूल कारण पहिल्याएर अगाडी बढ्नुको साटो हुँदैन, गर्दै गर्दैनन, किन गर्ने भन्ने विषयमा मात्र केन्द्रित भयौं यो नै मूल समस्या भयो ।

कालो बादलभित्र चाँदीको घेरा

घट्दो चिउरी, सकिँदो चमेरो, खुम्चँदो बजार, चिउरीको परम्परागत प्रयोगमा कमी, चिउरी प्रतिको बेवास्ता र युवाको अरूचिलाई मात्र हेर्‍यौं भने यी र यस्ता विषयमा पुनः किन प्रवेश गर्नु भनेर तपाई हाम्रो मनमा विचार उब्जनु स्वाभाविक नै होला तर कुरा यतिमा मात्र सकिँदैन ।

सकारात्मकताको खोजी गर्नेहरू हरेक कालो बादलभित्र चाँदीको घेरा देख्दछन्, यहि घेराबाट माथि उठेर भविष्यको तयारी गर्दछन् । चिउरीको सन्दर्भमा यो कुरा जीवन्त ढंगले लागू हुन्छ । धेरै समस्या र कठिन अवस्थाबाट गुज्रिएको चिउरी नयाँ स्वरूपमा उदय हुँदैछ । अवसरको नयाँ ढोकाहरू खुलेका छन् जसले अबको चिउरी अभियानले नयाँ दिशा लिने देखिन्छ । यसले चिउरी प्रवर्द्धनमा लामो समयदेखि संलग्न रहेका सबै सरोकारवालालाई अत्यन्त उत्साहित बनाएको छ ।

व्यवसायमा फड्को र परिवर्तित पेशा

- चेपाङ समुदायको आर्थिक आयाम र सामाजिक परिवेश बदलिएको छ, पेशा परिवर्तन भएको छ । विगतभन्दा चिउरीको घ्यू र तेलको प्रयोगमा कमी र बियाँ बिक्रीमा अवश्य कमी आएको छ तर चिउरीमा आश्रित मौरी व्यवसाय रहरलाग्दो ढङ्गले फस्टाएको छ । चिउरी क्षेत्र भ्रमण गर्नुभयो भने साना तथा ठूलो आधुनिक मौरीको घार प्रशस्त देख्नु हुनेछ । चिउरीको मह उत्कृष्ट हुने हुनाले यसको मागमा वृद्धि भएको छ । परम्परागत मौरीको घारमा भर परेका चेपाङ आज आधुनिक मौरी व्यवसायमा लागेका छन् र उनीहरूले मह, मौरीको गोलासहितको घार तथा अन्य सामानको बिक्रीबाट हजार होइन, लाखौं रूपैयाँ आम्दानी गर्ने भएका छन् ।

- चिउरीको घ्यू शुद्ध हुने हुनाले विभिन्न मठमन्दिर, गुम्बामा बत्ती बाल्न, पूजा गर्न पहिलो रोजाई हुनाले यसले व्यवसायको नयाँ ढोका खोलेको छ ।

सामुदायिक/कबुलियती वनमा कामको सुरूवात

- चेपाङ समुदायका चिउरी बाहुल्य क्षेत्रमा वन कार्यालयले नयाँ सामुदायिक वन हस्तान्तरण गरेको छ र अन्य चिउरी बाहुल्य वनको खोजी हुँदैछ । नयाँ गठन भएका र त्यहाँ रहेका अन्य सामुदायिक वन अब बृहत् चिउरी प्रवर्द्धनको अभियानमा छन् । यो अभियान चेपाङ्ग र चिउरी बाहुल्य मकवानपुर, चितवन, धादिङ लगायत अन्य जिल्लामा पनि छ ।
- प्राकृतिक अवस्थाका वनमा चिउरीलाई सहयोग हुने गरी वन सम्बर्द्धनका काम भएका छन् । सामुदायिक वनमा संरक्षण (Tree guard) सहित चिउरी रोपण भएका छन् र अन्य ठाउँमा रोपणको तयारी हुँदैछ ।

- केही सामुदायिक वन, युवा समूह चिउरी चमेरो संरक्षण क्लबमार्फत चमेरो संरक्षणको अभियानमा जोडिएका छन् ।
- विभिन्न गैरसरकारी संस्था, चेपाङ अभियन्ता, वन कार्यालय, सञ्चारकर्मीले नयाँ शिराबाट यो अभियानलाई गति दिनुपर्छ भनेर लविङ गरेका छन्, जसले एकआपसमा होस्टेहैंसेको काम भएको छ र एउटा आशालाग्दो अवस्थाको सिर्जना भएको छ ।

बिरुवा उत्पादनमा नयाँ फड्को

संस्थागत लगानी ठूलो नभए पनि पुष्प विकास केन्द्र गोदावरी, ललितपुरमा र देशका केहि निजी नर्सरीमा रोपण गरेको ३–४ वर्ष भित्र नै फूल र फल दिने अपेक्षा गरिएको चिउरीको ग्राफ्टिङ्ग पद्धतिबाट बिरूवा प्रसारणको काम सुरू भएको छ । देशका विभिन्न भागबाट ग्राफ्टिङ्ग बिरूवाको ठूलो माग आएको छ र वार्षिक हजारौं बिरूवा देशभर वितरण भएका छन् । यसबाट सामुदायिक तथा निजी क्षेत्रमा व्यवसायिक रूपमा चिउरी खेतीको सम्भावनालाई उजागर गरेको छ । यसैगरी विभिन्न स्थानमा चिउरीको कटिङ्गद्वारा पनि रोपणको सुरूवात भएको छ र कटिङ्ग बिरूवाको वृद्धि राम्रो देखिएको छ ।

अध्ययन र अनुसन्धान

पछिल्लो समय चिउरीको विविध आयाम समेटेर अध्ययनका काम भएका छन्, केहि हुने क्रममा रहेका छन् । चिउरीको जेनेटिक्स (वंषाणुगत गुण), ग्राफ्टिङ्गको सफलताको बारेमा विद्यावारिधि स्तरमा अध्ययन भैरहेका छन् । एम एस सी र बि एस सी स्तरको विभिन्न अध्ययन भएका र

हुँदैछन् । यस्ता अध्ययनले नयाँ कुरा बाहिर आउने अपेक्षा गरिएको छ । सरकारी स्तरमा देशका विभिन्न भागमा बिउ उत्पादनको उद्देश्यले बिउ बगैंचाहरू (Seed Orchid) स्थापना भएका छन् ।

सरकारी नर्सरीमा बिरूवा उत्पादन, वितरण र रोपण

मौरी विकास केन्द्र भण्डारालगायत देशका विभिन्न डिभिजन वन कार्यालयको सरकारी नर्सरीमा चिउरीका उन्नत बिरूवा उत्पादन गरेर निःशुल्क वा सामान्य शुल्क लिएर दशौं हजार बिरूवा वितरण भएका

छन् र देशका विभिन्न निजी तथा सामुदायिक वनमा वृक्षारोपण भएका छन् । देशभरिका विभिन्न स्थानका निजी तथा सरकारी स्तरबाट चिउरीको बिरूवाको अत्यधिक माग बढेको छ । राष्ट्रपति चुरे तराई मधेश कार्यक्रम लगायत ठूला आयोजनाले चिउरीको ठूलो परिमाणमा बिरूवा उत्पादन, वृक्षारोपण अभियान संचालन गरिरहेका छन् र बेनीघाट रोराङ गाउँपालिकाले जस्तै देशकाअन्य केही पालिकाले यसलाई प्राथमिकतामा राखेर काम अगाडि बढाएका छन् ।

नयाँ उद्योगको स्थापनाको तयारी

चिउरीको घ्यू र अन्य सह उत्पादन (बाइ प्रोडक्ट) गर्ने उद्देश्यले आधुनिक उद्योगको स्थापनाको तयारी छ, केहि काम सम्पन्न भएका छन् । यस्ता उद्योग केहि स्थानमा स्थापना हुने हो भने देशभरिबाट चिउरीको बियाँ, फल संकलन लगायतको काम तीब्र गतिमा हुनेछ र चिउरीले प्रवर्द्धनमा नयाँ गति लिने देखिन्छ ।

सरकारको अभिभावकत्व

- बागमती प्रदेश सरकारले प्रस्तुत गरेको नीति तथा कार्यक्रम २०८०/२०८१ मा 'चेपाङ समुदायको उत्थानका लागि चेपाङ, चिउरी र चमेरो संरक्षण कार्यक्रम कार्यान्वयन गरिनेछ' भनी बजेट समेत विनियोजन गरेको छ । प्रदेश सरकारले सरकारी तवरमा अपनत्व लिएको छ । यसले यो अभियानलाई अत्यन्त ठूलो टेवा पुगेको छ, आशाका किरण, उज्यालो गन्तव्यको खोजी गरेको छ र हामीलाई नयाँ ढङ्गले सोच्न आधार दिएको छ ।

- यहि नीति तथा कार्यक्रमलाई मूर्त रूप दिने क्रममा बागमती प्रदेश सरकारले २०८० माघ २५ गते प्रदेश राजपत्रमा सूचना निकालेर 'चेपाङ समुदायको उत्थानका लागि चेपाङ, चिउरी र चमेरो संरक्षण कार्यक्रम संचालन निर्देशिका जारी गरेको छ ।
- यो कार्यक्रमले बागमती प्रदेशका चेपाङ र चिउरी बाहुल्य ३ जिल्लाका ६ वटा पालिकामा (धादिङको बेनीघाट रोराङ गाउँपलिका र गजुरी गाउँपालिका, मकवानपुरको राक्सिराङ्ग गाउँपालिका र चितवनको राप्ती नगरपालिका, कालिका नगरपालिका र इच्छाकामना गाउँपलिका) कार्यक्षेत्र बनाएर संचालन हुने उल्लेख गरिएको छ ।
- यसले चेपाङ समुदाय र चिउरी प्रवर्द्धनको लागि एउटा महत्वपूर्ण कोशेढुङ्गा साबित हुने हामीले अपेक्षा गरेका छौ ।

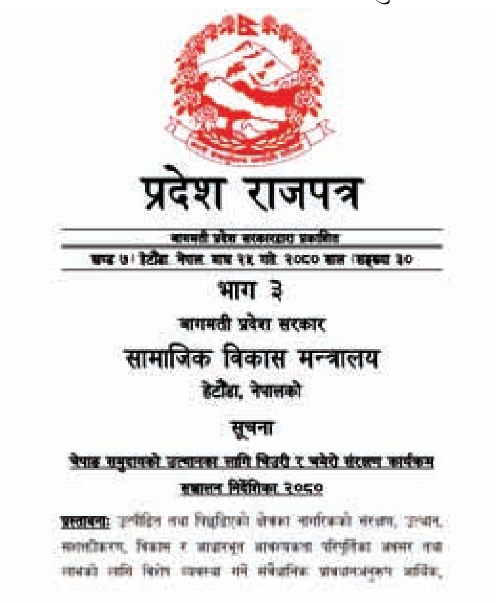
प्रदेश राजपत्र

बागमती प्रदेश सरकारद्वारा प्रकाशित

भाग ३

बागमती प्रदेश सरकार

सामाजिक विकास मन्त्रालय

हेटौंडा, नेपालको

सूचना

चेपाङ समुदायको उत्थानका लागि चिउरी र चमेरो संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन निर्देशिका, २०८०

प्रस्तावना: उत्पीडित तथा पिछडिएको क्षेत्रका नागरिकको संरक्षण, उत्थान, सशक्तीकरण, विकास र आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिका अवसर तथा लाभको लागि विशेष व्यवस्था गर्ने संवैधानिक प्रावधानअनुरूप आर्थिक,

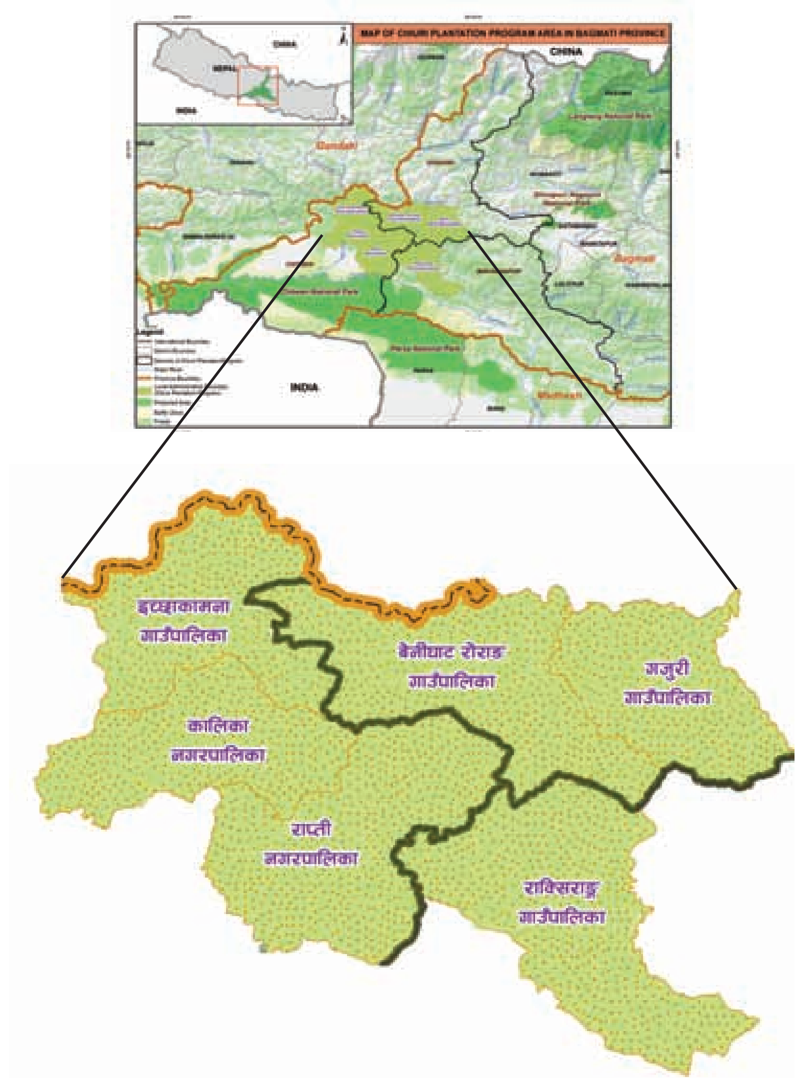

चिउरी प्रवर्द्धनका उपाय

- केहि स्थानमा छलफलको क्रममा केहि चेपाङ समुदायको अगुवाको सवाल थियो हामी फेरी पनि चिउरीमा नै फर्कने ? सवाल सान्दर्भिक र जायज छ । हाम्रो आशय पनि चेपाङ समुदायले फेरी त्यहि चिउरीको चेपुवाको तेल/घ्यू नै प्रयोग गरून् भन्ने अवश्य होइन । हामीले चाहेको भूगोलले सिद्ध गरेको, प्रकृतिले प्रमाणित गरेको र चेपाङ समुदायको ऐतिहासिक र सांस्कृतिक धरोहरको रूपमा रहेको चिउरीलाई चेपाङ समुदायले अपनत्व लिई संरक्षण अभियन्ता बनी अन्य समुदायलाई समेत प्रेरित गर्नुपर्छ भन्ने हो । चिउरी संरक्षण चेपाङको पहिचान र अस्तित्वसँग जोडिएको हुँदा यस अभियानको नेतृत्व पनि चेपाङकै हुनु पर्दछ भन्ने हो । चिउरी संरक्षणको अभियानमा चेपाङ समुदायको परम्परागत ज्ञान र सम्बन्धले मुख्य हिस्सा ओगट्नु पर्दछ भन्ने पनि हो । चेपाङ समुदायको ब्राण्ड सहितको नयाँ मोडल के हुन् सक्छ त्यसको खोजी गर्नु हो, त्यो मोडलमा परम्परागत ज्ञानलाई मिसाउनु हो ।
- चेपाङ समुदायलाई चिउरीका बहु उत्पादनमा समावेश गर्नु हो । यसका साथै चिउरीसंग जोडिएका सह उत्पादनमा जोडेर सम्वृद्धिको यात्रामा समावेश गर्नु हो ।
- चिउरी अभियानले बैकल्पिक आयका विभिन्न काममा संलग्न चेपाङ समुदायलाई रोक्दैन बरू यसले ती काममा संलग्न समुदायलाई एउटा दरो र भरपर्दो आर्थिक प्रणालीमा समावेश गर्ने भूमिकामा जोड्नेछ ।
- यसमा स्पष्ट हुनुपर्ने एउटा तथ्य चाही के हो भने अहिलेको चेपाङ पुस्ता, समुदाय, चेपाङका अगुवा वा संघ संगठन चिउरी प्रवर्द्धनका लागि आर्थिक वा मानसिक रूपमा तयार छ वा छैनन् वा यी कामको लागि सक्षम छन् कि छैनन् ? सबैभन्दा पहिला यो तथ्यलाई हामीले आत्मसात् गर्नुपर्ने र विकल्पहरूको अध्ययन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- चेपाङ समुदायको एउटा हिस्सा हाम्रो समृद्धिको यात्रा हामीले नै तय गर्ने, सरकारबाट आवश्यक आर्थिक, कानुनी, प्राविधिक सहयोग त लिने हो तर नेतृत्व हामीले नै गर्नु पर्छ भन्ने महान अभियानमा हुनुहुन्छ तसर्थ यस्तै जो गर्न चाहन्छन्, जो सक्दछन उनीहरूलाई सहयोग गरेर अगाडी बढ्न उत्प्रेरणा दिने भन्ने हो ।
- कर्मशील चेपाङ नेतृत्वलाई अगाडी बढाएर मात्र यो काम गर्न सम्भव छ । यो अभियानमा सबै चेपाङ समुदाय प्रारम्भमा नआउन सक्छन्, पछि पनि नआउन सक्दछन्, सबै आउनु पर्छ भन्ने पनि होइन तर गर्न चाहने, गर्न सक्नेलाई हामीले समेटेर अगाडी बढ्नु पर्छ भन्ने मान्यता हो ।
- चेपाङ समुदायसँगै त्यहाँ वरिपरि रहेका अन्य जातजाति वा देशका अन्य भागमा रहेका किसान समुदाय जो चिउरीको वरिपरि वर्षौंदेखि बसिरहेका छन्, त्यसको सेवामा लागिरहेका छन्, यसैमा आश्रित छन्, उनीहरूलाई पनि स्थानीय आवश्यकता र अवस्थाको आधारमा यो अभियानमा संलग्न गराउनु पर्दछ । हामी थप के कुरामा स्पष्ट हुनु जरूरी छ भने अबका दिनमा यी काम परम्परागत ढङ्गबाट सम्भव छैन, नयाँ र रचनात्मक हस्तक्षेपको आवश्यकता छ ।

- यो अभियान भनेको चिउरीको दाना र चेपाङ्गको मात्र सवाल होइन, यो समृद्धिको अभियान पनि हो, जहाँ गर्न सक्ने चेपाङ्ग र अन्य समूहलाई गोलबन्द गर्दै अगाडि बढ्न सक्दा समाज र देशलाई एउटा नमूनायोग्य कार्यक्रम बन्न सक्छ ।

नयाँ स्वरूपमा चिउरी पुर्जा उपलब्ध गराउने

- विगतमा वन कार्यालयले दिने गरेको "**चिउरी संरक्षण पुर्जा**" अहिलेको परिवेशमा कसरी सम्बोधन गर्न सकिन्छ ? यदि चिउरी पुर्जा उपलब्ध गराएमा जनताको अपनत्व बढ्ने र उत्पादनमा सकारात्मक प्रभाव पर्छ भने यसलाई पुनः अध्ययनको विषय बनाएर संघीय तथा प्रदेश सरकारले आवश्यक नीति निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ ।
- निजी, खाली, पर्ती, सार्वजनिक तथा खोरिया जग्गामा व्यापक चिउरी रोपण गरी वन कार्यालयको परामर्शमा प्रोत्साहनवापत 'विशेष चिउरी पुर्जा' जारी गर्न सकिन्छ । चिउरी बाहुल्य क्षेत्रका पालिकाले सार्वजनिक जग्गाको व्यवस्थापनमा चिउरीलगायतका प्रजातिलाई प्राथमिकता दिनु पर्दछ ।
- पालिकाको प्राकृतिक क्षेत्रमा गरिने लगानीको उल्लेख्य रकम यी र यस्ता उत्पादनमूलक काममा लगानी गर्नु पर्दछ ।
- यी सबै काम चेपाङ समुदायको एकल प्रयासबाट मात्र सम्भव छैन । यसका लागि सरकारी नीति योजनासहितको कार्यक्रम ल्याउनु पर्दछ ।

'मुख्यमन्त्री चिउरी प्रवर्द्धन आयोजना'

- हाल बागमती प्रदेश सरकारले चेपाङ समुदायको समृद्धिको लागि चेपाङ चमेरो संरक्षण कार्यक्रम ल्याएको अत्यन्त सकारात्मक कदम हो । अन्य प्रदेश सरकारले समेत यी स्थान विशेष अनुसारका थप कार्यक्रम ल्याउनु पर्दछ तर यस्ता कार्यक्रमको निरन्तरताको लागि जैविक विविधता संरक्षणको साथै जीविकोपार्जनमुखी भएकोले उच्च महत्व दिँदै कम्तिमा २० वर्षे गुरू योजनासहित मुख्यमन्त्री चिउरी प्रवर्द्धन कार्यक्रमको रूपमा नै ल्याउनु पर्दछ ।
- यो कार्यक्रम सिधै मुख्यमन्त्रीसंग जोडिने हुँदा हरेक सरकारले अपनत्व लिनु पर्दछ त्यसो गर्नाले कार्यक्रमको निरन्तरतामा कुनै समस्या आउँदैन अन्यथा सरकार फेरबदलसंगै बिचमा नै कार्यक्रम अलपत्र हुने सम्भावना रहन्छ । यसको लागि पालिका र वन कार्यालयको समन्वयमा पर्याप्त बजेट र छुट्टै कर्मचारीसहित काम अगाडि बढाउनु पर्दछ ।

चमेरो संरक्षण अभियान

चमेरो संरक्षणको लागि सबैभन्दा मुख्य समस्या भनेको चमेरो चिउरी र वातावरण संरक्षणको लागि कति धेरै महत्वपूर्ण छ, किन हामीले जोगाउनु पर्छ भन्ने कुरा अहिलेसम्म स्पष्ट पार्न नसक्नु हो । बुझेर पनि चमेरोको शिकार गर्ने चमेरो शिकारीलाई हामीले चाहेर वा नचाहेर कानुनी दायरामा ल्याउन सकेनौं सायद यिनै कारणले चिउरीको लागि अत्यावश्यक मानिएको चमेरोको संख्या अत्यासलाग्दो ढंगले घटिरहेको छ । यो चिउरी अभियानको लागि गम्भीर समस्या हो। यो विषयलाई आत्मसात नगर्दासम्म चिउरी अभियान पूर्णतः सफल हुन सक्दैन । हिजो आर्थिक अभावले मासुको विकल्प नहुँदा चेपाङ समुदायले चमेरो मारेर खानु, पेट भर्नु स्वाभाविक नै थियो होला तर अब चमेरोको मासुको एक होइन, अनेक विकल्प छन् तर पनि यसको शिकार र व्यापार पूर्ण रूपमा नियन्त्रणमा आएको छैन । अबको दिनको हाम्रो अभियान भनेको चमेरोको शिकार होइन संरक्षण गरौं, वातावरण जोगाऔं, चिउरी बढाऔं हो । जसका लागि निम्न अनुसारको काम गर्न सकिन्छ ।

- चमेरो संरक्षण गर्नका लागि सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन, बासस्थान संरक्षण, अध्ययन, अनुसन्धानलाई निरन्तरता र त्यसको नतिजालाई फिल्डमा प्रभावकारी कार्यान्वयन, नीति नियममा सुधार, स्थानीय स्तरमा विभिन्न सरोकारवालासँग समन्वय, सहकार्य गर्ने, गराउने जस्ता अभियानलाई संस्थागत रूपमा अगाडि ल्याउनु पर्छ । यसमा मुलतः वन कार्यालय र समूहले अगुवाई गर्नुपर्छ ।
- चमेरोको जथाभावी शिकार हुनु भनेको चिउरीको पनि शिकार हो, चमेरो नहुनु भनेको चिउरी सकिनु र चेपाङले आफ्नो खुट्टामा आफैंले बञ्चरो हान्नु हो भन्ने कुरा बुझाउनु पर्छ । अतः चमेरा बचाउन चेपाङ समुदाय, वन समूहहरू, आमा समूह, विभिन्न युवा क्लबहरूलाई थप जागृत गराउनु पर्छ ।
- केवल स्वादका लागि मात्र खाइने चमेरोको मासुको कारण कैयौं रोगव्याधी (इबोला, रेबिज, निपाभाइरस, लेप्टोस्पाइरेसिस) लाग्ने विषयलाई स्पष्ट पार्दै चमेरो शिकारलाई पूर्ण नियन्त्रण गर्नु पर्छ ।

- चेपाङ र चमेराको पूर्णतया नकारात्मक सम्बन्धलाई सकारात्मक सम्बन्ध स्थापित गर्न मूलतः स्थानीय समूह, युवा विद्यार्थीसँग चमेरो संरक्षणका विभिन्न उपाय अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ । समूहको बैठक, साधारण सभामा यी विषयलाई छलफलको मुख्य र नियमित एजेन्डा बनाउने, वन हेरालुमार्फत् नियमित अनुगमन गर्ने, गराउने गर्नुपर्छ ।
- चमेरो शिकारमा अबोध रूपमा प्रयोग हुन सक्ने विद्यार्थीलाई केन्द्रित गरेर यसका लागि छलफल गर्नुपर्छ । हरेक विद्यालयमा चिउरी र चमेरो संरक्षणको विषयमा वाल पेन्टिङ, फोटो, ब्रोसियरलगायतका सामग्री प्रकाशन गरी विद्यालयमा 'इको क्लब' मार्फत चेतना बढाउनु पर्छ ।
- सम्बन्धित क्षेत्रका विद्यालय र चेपाङ समुदायमा चेपाङ, चिउरी तथा चमेरोको पारिस्थिक प्रणाली र चेपाङ संस्कृतिका विषयमा सचेतनामूलक विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्छ ।
- वन कार्यालयको तथ्याङ्क र स्थानीयसँगको छलफलमा चमेरो शिकार गरेवापत सरकारी निकाय वा समूहबाट कुनै कारबाही भएको देखिँदैन । चमेरो मार्नेलाई कानुनी कारबाही गराउन सामुदायिक वनको कार्ययोजनामा कारबाहीका प्रावधान राख्ने र प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नुका साथै चेतना र कारबाहीको अभियानलाई सँगै लैजानु पर्छ ।
- धार्मिक गुरूमार्फत पनि चमेरो नमार्न चेतनामूलक सन्देश प्रचार–प्रसार गर्न सकिन्छ । अतः चमेरा मार्न बन्द गरौं, प्रकृति संरक्षणमा सहभागी बनौं भन्ने नाराका साथ यथासम्भव अभियान थाल्नु पर्छ ।

चमेरोको आग्रह

g c3fpF\f} g df/fpF\f}
lgbf{[f d]/f j≠h lsg ; sfpF\f}k

gdf/ dnf0{Ps ufF;sf]nflu
dnf0{arfp k|s[t sf]nflu .

xfdL g}xf]lrp/Ldf kmn kmnfpg]
ToxL kmnn]g}xf]£o"agfpg].

चिउरी प्रवर्द्धनमा सरोकारवालाको भूमिका

चिउरी, चमेरो प्रवर्द्धनको लागि कुनै एक सरोकारवालाको भूमिका मात्र पर्याप्त छैन । यसको लागि धेरै सरोकारवालाको समन्वय र संयोजनको आवश्यक पर्दछ । सबै सरोकारवालाकाले आ–आफ्नो स्थानबाट प्रभावकारी भूमिका निभाउनु पर्दछ । यीमध्ये पनि केहि सरोकारवालाको अत्यन्त गहन र नेतृत्वदायी भूमिका हुन्छ भने केहि सहयोगी र समन्वयकर्ताको भूमिकामा रहन्छन् ।

मुख्य सरोकारवाला

- संघीय सरकार, प्रदेश सरकार
- जिल्ला समन्वय समिति
- स्थानीय पालिका
- वन कार्यालय
- विभिन्न वन समूहहरू (सामुदायिक, कबुलियती, धार्मिक, साझेदारी)
- चेपाङ समुदाय र संघ संगठन
- निजी किसान
- अध्ययन, अनुसन्धान गर्ने निकाय
- नागरिक समाज
- मौरीपालक कृषक समूह
- विभिन्न तहका व्यापारी समुदाय / सहकारी समूह
- स्थानीय चिउरी, चमेरो संरक्षण समूह / आमा समूह / हरित समूह र विद्यालयका इको क्लबहरू
- अन्य विभिन्न निकाय वा संघसंस्था

संघीय / प्रदेश सरकार

- संघ र प्रदेश सरकारको भूमिका भनेको अभिभावकीय भूमिका हो । पछि परेका चेपाङ लगायत देशका विभिन्न भागमा चिउरी प्रवर्द्धन अभियानमा लागेका सरोकारवालाको समस्यालाई नजिकबाट सुन्ने, अनुभूति गर्ने र सोहि अनुसारको नीतिगत व्यवस्था गर्ने, गराउने हो ।

- आवश्यकता अनुसार विभिन्न ऐन, नियमावली, निर्देशिका, कार्यविधि बनाउने र सरोकारवालालाई सहज वातावरण बनाउने ।
- अनुदानको व्यवस्था मिलाउने, नयाँ प्रविधि ल्याउने, अध्ययन अनुसन्धानमा सहयोग पुऱ्याउने र अन्य आवश्यकिय काम गर्ने र गराउने ।
- चिउरी, मौरीमा व्यवसायिक रूपमा लगानी गर्न चाहने लगानीकर्ता (व्यवसायिक समूह /कृषि समूह/सहकारी) लाई कबुलियतीको रूपमा वनक्षेत्रको जग्गा सहज ढंगले उपलब्ध गराउनका साथै सहज र सुलभ ऋण लगानी आदिको नीतिगत रूपमा व्यवस्था मिलाउने ।

जिल्ला समन्वय समिति

- जिल्ला समन्वय समिति आफैमा कार्यकारिणी निकाय नभए तापनि यसको संयोजनकारी भूमिका अत्यन्त महत्वपूर्ण हुन्छ र चिउरी, चमेरो भएका पालिका, विद्यालयमा यी विषयलाई निरन्तर उठाउन र लागिरहन प्रेरित गर्ने । संघीय तथा प्रदेश सरकारसमक्ष यसको पक्षमा लबिङ्ग गर्ने लगायतका अन्य आवश्यकता अनुसारको काम गर्ने, गराउने गर्नु पर्दछ ।
- चिउरी पकेटक्षेत्र एवं चेपाङ सर्किटलाई पर्यटकीय क्षेत्रको रूपमा प्रवर्द्धन गर्न अन्तरपालिका समन्वय गर्नु पर्दछ ।

पालिका

- जनतालाई नजिकबाट सेवा प्रदान गर्ने सरकार भनेको स्थानीय पालिका हो र यो अभियानमा पालिकाको नेतृत्वदायी भूमिका हुनुपर्दछ ।
- पालिकाले आफ्नो नीतिगत कार्यक्रममा नै सम्बोधन गरेर बजेट सहितको व्यवस्था गर्ने, आफ्नो क्षेत्रभित्र रहेका चेपाङ लगायत चिउरी प्रवर्द्धनमा लागेका सबै जनतासंग नियमित छलफल गरेर सोहि अनुसारको सहज वातावरण बनाउने, काम गर्ने, गराउने, सहजीकरणको भूमिका निभाउन पर्दछ ।
- चिउरी पाइने पालिकाले आफ्नो कृषि शाखा मार्फत नियमित काम गराउनुका साथै वन कार्यालयसंग आवश्यक कानुनी एवं प्राविधिक सहयोग लिनु पर्दछ ।
- पालिकाको अगुवाइमा चेपाङ अथवा चिउरीमा आश्रित अन्य जनजाति र समुदायको जीविकोपार्जन सुधारका कार्यसहितको चेपाङमैत्री, जनतामैत्री योजना, चिउरी विशेष संरक्षण तथा व्यवस्थापन योजना निर्माण गरी लागू गराउन चिउरीमैत्री योजना,

मौरीलाई जीविकोपार्जन र ग्रामीण अर्थतन्त्रको मुख्य श्रोत हुन सक्ने सहितको मौरीमैत्री योजना, चमेरोको पारिस्थिकीय महत्व सहितको चमेरो शिकारमुक्त क्षेत्र बनाउन आवश्यक पहल गर्नु पर्दछ ।

- चिउरीलाई सांस्कृतिक एवं जीविकोपार्जन सहयोगी बिरूवा घोषणा गरी संरक्षण, सम्वर्द्धन गर्ने र पालिका, वन कार्यालयले हरियो चिउरीको रूख काट्ने कामलाई पूरै प्रतिबन्ध लगाउनु पर्दछ ।
- विद्यालयको स्थानीय पाठ्यक्रममा चेपाङ, चिउरी तथा चमेरोको पारिस्थितिकीय प्रणाली र चेपाङ संस्कृतिको जानकारी दिने पाठ्यपुस्तक समावेश गर्नु पर्दछ ।
- पालिकाको अगुवाईमा विभिन्न सरोकारवालासंग समन्वय गरेर चिउरीलाई बियाँ, घ्यू र महमा मात्र सिमित नराखी चिउरी/मौरी पर्यटनको रूपमा विकास गर्नु पर्दछ। यसका विविध पक्षमा प्रवेश गर्न यसलाई विविधिकरण गर्नु पर्दछ।
- मूलतः पर्यापिर्यटन अन्तर्गतका विभिन्न कार्यक्रम गर्ने गराउने वातावरण मिलाउनु पर्दछ । चिउरीको जङ्गलक्षेत्र समेटेर सो स्थानलाई चिउरी ट्रेलको निर्माण, चिउरी हाइकिङ्ग, चिउरी ट्रेकिङ्ग मार्ग निर्माण, चिउरी होमस्टे, चमेरो होमस्टे, बिहाइभ हन्टिङ (निश्चित शुल्क तिरेर आफैँले मह काढेर खाने उत्सव वा खेल) जसले आगन्तुकलाई महको अलावा मनोरञ्जन समेत प्रदान गर्दछ र अन्य उपयुक्त काम गर्न सकिन्छ, जसले स्वास्थ्य र आर्थिक दुवै कामको प्रवर्द्धन हुन्छ ।
- समय–समयमा मौरी महोत्सव, चिउरीको फूल र फल फल्ने बेलामा चिउरी महोत्सव, मौरी र चिउरीलाई जोडेर विविध साहित्यिक कार्यक्रम (काव्य उत्सव) आदि गर्न सकिन्छ । यसले प्रचारात्मक अभियानमा ठूलो टेवा पुऱ्याउँछ र नयाँ आयामको उद्‌भवसँगै व्यवसायमा नयाँ ढोका खोल्नेछ । यो क्षेत्रलाई चिउरी र मौरीको अध्ययन गर्न सकिने एउटा प्रमुख गन्तव्यको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ । पालिकाले मौरीपालक समूह, स्थानीय सामुदायिक वनको सहकार्यमा यस्ता कार्यक्रम गर्दा थप प्रभावकारी हुन्छ ।

वन कार्यालय

- डिभिजन वन कार्यालय र सब डिभिजन वन कार्यालय मुलतः कानुनी एवं प्राविधिक विषय हेर्ने कार्यालय भएकोले यिनको भूमिका अत्यन्त महत्वपूर्ण हुन्छ जसले स्थानीय समूह, जनतासंग निरन्तर सम्पर्कमा रहेर यसको प्राविधिक एवं कानुनी पाटोमा सहयोग पुऱ्याउँछ ।

- वन कार्यालयले नर्सरी निर्माण तथा वृक्षारोपणको लागि योजना बनाउने, भूगोल, उचाई आदिको आधारमा स्थानको छनोट, वृक्षारोपण र तिनको स्याहार सम्भार, गोडमेल, रोगकिरा नियन्त्रण, नियमित वन सम्वर्द्धनको काम गर्ने गराउने ।
- चिउरी, मौरी, चमेरो प्रवर्द्धनको लागि वन समूह, इको क्लब, आमा समूह, विभिन्न चिउरी, चमेरो संरक्षण समूह गठन गर्ने, परिचालन गर्ने ।
- वन कार्यालय र सरोकारवाला निकायले त्यस क्षेत्रमा रहेका सामुदायिक वन, कबुलियती वन, निजी जग्गा, ऐलानी, पर्ती तथा सरकारी वनमा रहेका चिउरी र चमेरोको अवस्था विश्लेषण गर्दै ती क्षेत्रको नक्साङ्कन समेत बनाई तथ्याङ्क तयार गर्ने र त्यस क्षेत्रको चमेरोको अवस्था र त्यसलाई संरक्षण गर्ने उपाय अवलम्बन गर्ने ।
- चिउरीलाई प्राथमिकता दिएर चिउरीको सम्भाव्यता रहेको क्षेत्रमा पारिस्थितिकीय पुनर्स्थापना सहित "**चिउरी पकेट क्षेत्र**" घोषणा गर्ने र सोहि अनुसारको कार्यक्रम प्रस्ताव गर्ने र एकजना कर्मचारीलाई सम्पर्क व्यक्ति तोकेर नै समन्वयको काम अगाडी बढाउने ।
- प्रस्तावित पकेट क्षेत्रका सामुदायिक वन, कबुलियती वनको कार्ययोजना, वार्षिक योजनामा चिउरी प्रवर्द्धनलाई छुट्टै परिच्छेदका रूपमा अनिवार्य समावेश गराउने र छलफल, मेला, साधारणसभामा यसलाई मुख्य विषय बनाउनुका साथै विभिन्न स्थानमा फ्लेक्स, होडिङ बोर्ड, ब्रोसिएर आदिबाट बुझाउने ।
- चिउरी बाहुल्य वनमा नयाँ सामुदायिक वनको हस्तान्तरण, नवीकरण गर्नुपर्ने कामलाई प्राथमिकता दिने, वनक्षेत्रमा संरक्षणसहितको चिउरीको प्रवर्द्धन कार्य गर्नुका साथै यसक्षेत्रमा चिउरीको तथ्याङ्क सङ्कलन, गणना, लेखाजोखा गर्ने, त्यसको आधारमा कार्ययोजना बनाउने र उपयुक्त वन सम्बर्द्धन प्रणाली अपनाउने ।
- निजी जग्गामा चिउरीको प्रवर्द्धन गर्ने र खाली पर्ती, ऐलानी जग्गामा पालिका, सामुदायिक वन, अन्य संघ/संस्थाको सहकार्यमा संरक्षणसहितको (घेरावार, स्याहारसम्भार वा अन्य उपायसहित) चिउरीको बिरूवा रोपण गर्ने काम अगाडि बढाउने । यसलाई जिल्ला र देशभरि नै प्रखर ढङ्गले अभियान चलाउनु पर्छ ।
- समूहसंगको सहकार्यमा केही वर्षका लागि खुल्ला चरिचरण रोकेर वा खण्ड-खण्डमा चरणको वैकल्पिक व्यवस्था गर्ने यसले सरल विधि र न्यून मूल्यमा चिउरीको व्यापक प्रवर्द्धन हुनेछन् । यसको

हाँगा काट्न जन सहभागिताको आधारमा प्रतिबन्ध नै लगाउनु पर्छ र काट्नु पर्ने परिस्थिति आएमा अत्यन्त सजगताका साथ मात्र काट्नु पर्छ ।

- वन डढेलो, खुल्ला चरिचरण, खोरिया फँडानीलाई निरूत्साहित नगरी चिउरीको संरक्षण गर्न नसकिने हुनाले समूहमा चेतना अभियान व्यापक सञ्चालन गर्नु पर्छ ।
- चिउरीको बोटमुनि बाँस, निगालो, कागती, कफी, मास, गहत, अम्रिसोलगायत अन्य प्रजातिको रोपणमा समेत अध्ययन गर्ने र लगाउन प्रेरित गर्ने, जसले व्यवसायमा विकल्पको सृजना गर्दछ र जग्गाको अत्युत्तम सदुपयोग हुन्छ ।
- चमेरो संरक्षणको लागि समूहको कार्ययोजनामा पनि कार्यक्रम समावेश गर्ने, गराउने र कानुनी कारवाहीको प्रष्ट आधार तयार गरि कारवाही समेत गर्ने
- यस्ता काममा वन कार्यालयले आवश्यकता अनुसार वनस्पति कार्यालय र कृषि विकास कार्यालय लगायत अन्य सरकारी कार्यालयसंग सहयोग लिने, समन्वय गर्नुपर्छ ।

विभिन्न वन समूहहरू (सामुदायिक, कबुलियती, धार्मिक, साझेदारी)

- वन व्यवस्थापनको काम मुलतः वन समूहको नै हुने भएकोले व्यवस्थापकीय पक्षमा समूहको अहम् भूमिका हुन्छ र विभिन्न वन समूहले वन प्राविधिकको सहयोगमा आफ्नो वनक्षेत्र भित्र कार्ययोजना बमोजिम विभिन्न काम गर्ने र गराउने गर्नुपर्छ ।
- वनमा रहेको चिउरी क्षेत्रको छुट्टै खण्ड बनाएर संरक्षणका विभिन्न गतिविधि नियमित गर्ने र आवश्यकता अनुसार रोपण लगायतका काम गर्ने तर चिउरीको काँचो रूख वा हाँगा कुनै हालतमा काट्न नदिने र हाँगा काटेमा यसले बिउ र फूल उत्पादन गर्न सक्दैन ।
- चमेरो, चिउरी संरक्षण समिति बनाउने, वन हेरालुलाई यस्तो विषयमा चनाखो बनाउने ।
- चिउरी प्रकाश रूचाउने र प्रायः एकल हुर्कन मन पराउने प्रजाति हुनाले चिउरीको रूख, बिरूवा वरिपरि लतालहरा हटाउने, सरसफाई गर्ने, गोडमेल गर्ने, चिउरीबाहेकका अन्य कम महत्वका र चिउरीलाई

बाधा पुऱ्याउने प्रजाति हटाउँदै जाने र चिउरीलाई उपयुक्त वातावरण सृजना गर्ने ।

- समूहले आवश्यकता अनुसार चेपाङ समूह वा चिउरीमा आश्रित अन्य समूहलाई एउटा निश्चित कार्यविधि वन कार्यालयबाट स्वीकृत गराएर सामुदायिक वन भित्र कबुलियती वन समूह बनाएर निश्चित क्षेत्र वा रूख, बिरूवा संरक्षण र उपभोगको जिम्मा दिन सक्छ ।
- समूहको वा सहकारीको माध्यमबाट नियमित फल टिप्ने, बियाँ संकलन गर्ने र बिक्री वितरणको व्यवस्था मिलाउने, समूहगत रूपमा मौरी व्यवसाय गर्ने गर्न सक्छ ।
- पालिका, वन कार्यालय, विभिन्न संघसंस्था, सहकारी, व्यवसायिक समूहसंग नियमित सम्पर्क गर्ने, सहयोग ल्याउने । आएका सहयोग, अनुदानको अत्युत्तम उपयोग गर्ने, आफ्ना परम्परागत ज्ञान, सीप र प्रविधिलाई जोगाउँदै नयाँ र उन्नत प्रविधि भित्र्याउन पहल गर्ने ।

चेपाङ समुदाय र संघसंगठन

- देशमा चेपाङ समुदायको हकहितका लागि खोलिएका दर्जन भन्दा बढी संघसंस्था छन । यीमध्ये एकाध बाहेक कसैले पनि चेपाङ समुदायका प्रथाजनित गुमेका अधिकारको पुनर्स्थापना गर्ने वा चिउरीसंग जोडिएका ऐतिहासिक, सांस्कृतिक पक्षलाई नविनतम र जीविकोपार्जनको यात्रामा लाग्नु पर्छ भन्ने सवालमा वकालत गरेको देखिदैन । केहि अनुदान र गोष्ठीलाई नै ठूलो उपलब्धि मानेको देखिन्छ ।
- चिउरी प्रवर्द्धन र चमेरो संरक्षणमा सबैभन्दा नजिकबाट आत्मसात गरेर नेतृत्व गर्नसक्ने समुदाय भनेको स्वयम् चेपाङ समुदाय र उनीहरूको संघसंगठन हो । जबसम्म यो समुदायले हाम्रो चिउरीको नेतृत्व हामीले नै गर्नुपर्छ र नयाँ आयामबाट जानुपर्दछ भन्ने कुराको बोध गर्न सक्दैन तबसम्म उल्लेख्य उपलब्धि हुन सक्दैन ।
- केहि अगुवाले इमान्दारीपूर्वक चिउरी अभियान चलाउँदै लोभलाग्दो ढंगले व्यवसाय

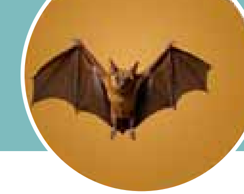

पनि संचालग गरी रहनुभएको छ तर धेरैजसो झिनामसिना विषयमा नै अल्झेको देखिन्छ । सायद आगामी दिनमा यी विषयलाई उच्च प्राथमिकता दिनु पर्छ कि ? अन्यथा यो परम्परा र संस्कृतिको नेतृत्व क्रमशः चेपाङ समुदायबाट अन्यत्र नजाला भन्न सकिँदैन । तसर्थ विभिन्न सरकारी निकाय, संघसंस्था, व्यापारिक समूहसंग संयोजन गरेर आर्थिकोपार्जनको क्षेत्रमा अगुवाई गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- चिउरी, चमेरो संरक्षण लगायतको विषयलाई आफ्नो भाषामा गीत, संगीतको माध्यमबाट चेतनाको अभियान नै चलाउनुपर्ने देखिन्छ ।

विभिन्न अध्ययन, अनुसन्धान गर्ने निकाय

- अध्ययन/अनुसन्धान/व्यावसायिक योजनाको निर्माण चिउरीको विविधताको थप अध्ययन हुन जरूरी छ र फरक–फरक अध्ययन गराउनु पर्छ ।
- चिउरीको ग्राफ्टिङ्ग, कटिङ्ग पद्धतिका फाइदा घाटाको प्राविधिक विश्लेषण गर्ने, चिउरीमा लागेका रोगका निदान गर्ने र चिउरीको परागसेचनमा चमेरो, मौरी र अन्य प्राणीको भूमिकालाई अध्ययनको विषय बनाउनु पर्छ र नतिजालाई सहज ढंगले ग्रामिण स्तरमा पुऱ्याउनु पर्छ ।

- छिटो फल्ने, रोग प्रतिरोधी, उन्नत जातको हावापानी अनुकुल चिउरीको बिरूवा विकास गर्न आवश्यक प्रविधि प्रयोग गराउनु पर्छ ।
- चेपाङको बदलिँदो जीवनशैलीलाई समाजशास्त्रीय, मानवशास्त्रीय ढंगले अध्ययन गर्दै चिउरी, चेपाङ, चमेरोलाई जोडेर वातावरण संरक्षण, चेपाङ समुदायको विकास र प्रवर्द्धन तथा सामाजिक मूल्य मान्यतालाई नयाँ तरिकाले विकास गर्नुपर्छ ।
- चिउरीलाई हरित अर्थतन्त्रको रूपमा विकास गर्न कसरी सकिन्छ भन्ने विषयमा छुट्टै अध्ययनको आवश्यकता छ ।
- चमेरो संरक्षणका लागि चमेरोको प्रजनन् (breeding), आहारविहार र संरक्षणमा योगदान पुऱ्याउने खालका अनुसन्धानमा आधारित कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने र नतिजालाई समूहमा प्रसार गर्नुपर्छ ।

नागरिक समाज

- बर्गीय हिसाबले पछि परेका वा पारिएका समुदायको प्रवर्द्धनमा संचार समूहको महत्वपूर्ण योगदान हुन्छ । चेपाङ समुदाय आफै अगाडी आएर आफ्ना कुरा प्रष्टसंग राख्न सक्ने असाध्य कम छन् त्यसमा पनि जीविकोपार्जनमा भर पर्दै आएको चिउरी र चमेरोको बारेमा सबै समस्या थाहा हुँदाहुँदै पनि राख्न नसक्नु स्वाभाविक नै हो । उनीहरूसंग वर्षौदेखि निकट सम्बन्ध रहेको चिउरी चमेरो प्रवर्द्धनको स्थानीय र मुख्य समस्या पत्ता लगाएर नीति निर्माता तहसम्म पुऱ्याउनु

र सरकारबाट प्राप्त भएको सेवा सुविधा लक्षित समूहसम्म पुगेको छ, छैन, त्यहाँ भित्र पनि केहि सिमित व्यक्तिको हातमा मात्र पुगेको वा सिमित व्यक्तिको मात्र कब्जा छ वा तल्लो वर्गसम्म पुगेको छ यसको स्वतन्त्र अनुगमन गर्नु र यी र यस्ता विषयलाई निन्तर उठाइरहने गर्नुपर्छ ।

- गैर सरकारी संघसंस्थाले चिउरीको विषयमा एक होइन अनेक काम गर्न सक्दछन् । मुलतः जीविकोपार्जनमा सहयोग पुर्‍याउने, उत्पादनमुखी काम संलग्न गराउने, संरक्षणको चेतना, प्रचार, प्रसार अभियानमा महत्वपूर्ण भूमिका हुन सक्दछ । यिनले विभिन्न सरोकारवाला बीच समन्वयको काम प्रभावकारी रूपमा गर्न सक्दछन् ।

विभिन्न तहका व्यापारी समुदाय / सहकारी समूह

आजको प्रतिस्पर्धात्मक व्यापारिक युगमा प्राचीन ढंगका घ्यू उत्पादन विधि र आर्थिक लगानी कम भएका, तुलनात्मक रूपमा व्यवसायिक जानकारी नभएका एक्ला चेपाङ समूह वा अन्य निजी किसानबाट साना तथा निर्वाहमुखी व्यापार व्यवसाय त होला तर ठूला लगानी लाग्ने, कार्यविधि झन्झटिलो भएको व्यापार व्यवसाय सम्भव छैन । जतिसुकै तितो लागे तापनि हामी सबैभन्दा पहिला यो तथ्यमा स्पष्ट हुनुपर्छ । चिउरीको व्यवसायिक बियाँ सङ्कलन तथा घ्यू उत्पादन र सह उत्पादनको (बाइ प्रोडक्ट) लागि स्थानीय किसान समुदायको निश्चित प्रतिशत साझेदार रहने गरी विभिन्न सङ्कलक, वन समूह, साना तथा ठूला व्यापारिक समूह तथा स्थानीय समूहको सहकारीलाई प्रवेश गराई ठूलो मात्रामा उत्पादन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- चिउरीलाई निजीक्षेत्रको सहकार्यमा व्यावसायिक रूपमा संरक्षणसहित रोपण गर्नुपर्छ जसले एउटा आशालाग्दो क्षेत्रको विकास गर्न सकिनेछ ।

- बियाँमा आधारित नवीन उद्यमको खोजी गर्दै समूह, सहकारी, पालिका, प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम वा यस्तै अन्य कार्यक्रमसँग समन्वय गरेर बियाँ तथा फल सुरूमा नै समर्थन मूल्य तोकेर लिने

सुनिश्चित गर्दै सङ्कलन गरौं, गराऔं । यसले आफ्नो श्रोतको बिक्री सुनिश्चित भएपछि समूह र निजी किसानलाई बिक्रीको चिन्ता हुँदैन । राम्रो आम्दानी हुँदै गएपछि किसान वा वन समूहको साथसाथै अन्य व्यावसायिक समूह पनि क्रमशः आकर्षित हुनेछन् र स्थायित्व प्राप्त गर्दै जानेछन् ।

- चिउरीको घ्यू शरीरका लागि उपयुक्त रहेको विभिन्न अध्ययनले देखाएको छ । चिउरीको बियाँलाई आधुनिक पद्धतिअनुसार उत्पादन गर्ने हो भने आन्तरिक खपतमा वृद्धि गरेर विदेशबाट हुने अर्बौं रूपैयाँको तेल आयातलाई रोक्न र बाहय निर्यात गर्न सक्ने देखिन्छ । चिउरी Palm oil को उपयुक्त विकल्प बन्न सक्ने विभिन्न अध्ययनले देखाएको छ । यसले केवल रोजगारमा मात्र होइन, सरकारलाई ठूलो आम्दानी समेत दिनेछ । यसमा निजी क्षेत्रलाई राज्यले संरक्षण गर्नु पर्दछ ।
- प्रभावकारी उत्पादन र बजारीकरण गरी हरित उद्यममार्फत् स्थानीय, राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय बजारको उपयुक्त फाइदा लिन सकिन्छ । यसैगरी सौन्दर्य सामग्री, साबुन, चकलेट ,क्यान्डी तथा मिठाइ लगायत अन्य विभिन्न सहउत्पादनमा चिउरीको घ्यूको व्यापक प्रयोग हुन सक्ने अध्ययनले देखाएको छ । चिउरीको घ्यू औसत तापमानमा ठोस अवस्थामा रहने हुनाले यस्ता उत्पादनका लागि अझ बढी उपयुक्त हुन सक्छ ।
- चिउरीका उत्पादन, सहउत्पादनका बारेमा व्यावसायिक योजना बनाई थप के उत्पादन गर्न सकिन्छ भन्ने विषयमा खोजी गर्नुपर्छ । चिउरीको पिनामा नाइट्रोजनलगायतका तत्वको मात्रा प्रचुर हुनाले पिनाबाट उच्च गुणस्तरको ब्राण्डसहितको अर्गानिक मल उत्पादन गर्न सकिन्छ । चिउरीको फल र रसबाट ब्राण्डसहितको वाइन (मदिरा) बनाएर ठूलो आम्दानी गर्न सकिन्छ ।

चिउरी र मौरी : एक बृहद व्यवसायको सम्भावना

चिउरीबाट सहजै नाफा लिन सकिने, धेरै जटिल प्रविधि नचाहिने, सानो लगानीबाट पनि तल्लो वर्गका चेपाङ र अन्य समुदायले नाफा लिन सक्ने क्षेत्र भनेको व्यावसयिक मौरीपालन हो । अहिले चिउरी क्षेत्रका बाहय र स्थानीय व्यवसायीले मौरीपालनबाट प्राप्त गरेको आम्दानी, रोजगारीलाई हेर्ने हो भने यसले ठूलो खुशी दिन्छ । यसलाई क्रमशः बढाउँदै जाँदा व्यक्ति, समूह सहकारी तथा उद्योगले दिर्घकालीन आम्दानी लिन सक्छ ।

चिउरीको मह स्वाद र गुण दुवैमा उत्कृष्ट मानिन्छ तर हाम्रो भूगोल र प्रकृतिको उपहार अनुसार मह उत्पादन हुन सकेको छैन । यसका लागि चिउरी संरक्षण र मौरी प्रवर्द्धन, मौरी विकास कार्यक्रमलाई उच्च प्राथमिकता दिँदै मुख्य आधार बनाउन सकिन्छ । चेपाङको जीविकोपार्जनका लागि मौरीपालनमा सहयोग पुग्ने गरी मौरीको घार वितरण तथा अन्य प्राविधिक सहयोग गर्न सकिन्छ । सामुदायिक वनले वन मन्त्रालय, कृषिज्ञान केन्द्र, मौरी विकास कार्यक्रम वा प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिक परियोजना कार्यक्रम, विभिन्न अगुवा चेपाङ समूह, व्यापारिक समूह, सहकारी समूहसँग आवश्यक समन्वय गरेर चिउरी पाइने क्षेत्रमा तुरून्त काम अगाडि बढाउनु पर्दछ । मौरीको प्रवर्द्धनको लागि यसको चरणक्षेत्रको व्यापक बढावा हुनुपर्दछ त्यो भनेको सम्भव हुने र संरक्षण गर्न सकिने जति चिउरी रोपण गर्नु हो ।

- चेपाङ समुदायका मह उत्पादक व्यक्ति, व्यवसायिक समूह तथा संस्थाहरूसँग समन्वय गरी उत्पादनको गुणस्तर वृद्धि, भण्डारण एवं बजारीकरणमा सहयोग पुऱ्याउन सक्छ ।
- मौरी चरण संरक्षणका लागि चिउरी फुल्ने मौसम बाहेकमा पनि मौरीको चरणको लागि बैकल्पिक फूल तथा विरूवाहरू रोप्न स्थानीय समुदायलाई प्रोत्साहित गर्नसक्छ ।
- चिउरीसँगै खाली क्षेत्रमा मौरीलाई उपयुक्त हुने तोरी, रूदिलो, गुलाब जामुन, चेरी, सूर्यमुखी, लालीगुराँस, अमिलो प्रजातिका फलफूल, बोटल ब्रस, एकासिया प्रजाति, पैयु, मौवा, मसला, टाकी, सिसौलगायतका अन्य वन फूल र स्थानीय वनमा सहज ढङ्गले उम्रने रैथाने प्रजाति लगाउन सकिन्छ ।
- यसले चिउरीको सिजन बाहेकका समयमा मौरीको चरण क्षेत्रलाई उपयुक्त विकल्प दिन्छ । अन्य चिउरी र मौरीको सहयोगी विकल्प के हुन सक्छ, त्यसको अध्ययन, अनुसन्धान गर्नुपर्छ ।
- मौरी/चिउरी पकेटक्षेत्रका सबै घर, सार्वजनिक स्थान, कार्यालय, मठमन्दिर, विद्यालय आदिमा फलफूलका बिरूवा गमला, पुराना बोरा वा खेर गएका अन्य भाडोमा भए पनि अनिवार्य लगाउने गर्नुपर्छ ।
- बाटो वरिपरि र समूहको खाली स्थानमा यी र यस्ता बिरूवा लगाउन सहजीकरण गर्ने, अभियान नै चलाउन सकिन्छ । मौरी व्यवसायी समूहसँग ती स्थानमा चिउरी र अन्य फलफूल प्रजातिका बिरूवा रोपण र संरक्षणका लागि आवश्यक सहकार्य गर्न सकिन्छ ।

- वन कार्यालय, भूसंरक्षण कार्यालय, राष्ट्रपति चुरे संरक्षण कार्यक्रम, कृषिज्ञान केन्द्र, पालिकाले आफ्ना नियमित कार्यक्रममा चिउरी रोपण तथा मौरीपालन अनि व्यवसायीकरणलाई उच्च प्राथमिकता दिनु पर्दछ ।
- वन समूहले चिउरी रोपण, पालनपोषण गर्ने तर त्यसको नाफा बाहय व्यक्तिबाट मात्रै हुने अवस्थाको सृजना भएमा समूहको अपनत्वको भावना नहुने तथ्यलाई स्वीकार गर्दै यसका लागि दिर्घकालीन चिउरी व्यवस्थापन गर्नको लागि समूहभित्र र बाहिरका मौरीपालक समूह, पालिका, वन कार्यालयसँग समन्वय

गरेर निश्चित तर अनिवार्य शुल्कको व्यवस्था गर्नु पर्दछ । हाल सीमित सामुदायिक वनले मौरी चरण गरेबापत केही रकम प्राप्त गरेका छन् तर अधिकांशमा यो चलन छैन ।

- यस्ता चिउरीको चरण शुल्कबाट संकलन भएका रकम अनिवार्य रूपमा चिउरी र मह प्रवर्द्धनमा मात्र खर्च गर्ने गराउने पद्धति विकास गर्ने । '**चिउरी भए मौरी, मौरी भए आम्दानी**' भन्ने अभियानमा सबैलाई जोड्ने । यसले चिउरीबाट मौरी र मौरीको आम्दानीबाट चिउरी प्रवर्द्धन हुनेछ र दिर्घकालीन व्यवसायमा सहयोग पुग्नेछ ।
- एपी थेरापी (मौरी/महको प्रयोग गरेर गरिने उपचार पद्धति) आधुनिक औषधि विज्ञान र प्राचीन पद्धतिले स्वीकार गर्दै अवलम्बन गरेको प्रसिद्ध पद्धति हो । यो पद्धतिलाई थप अध्ययनसहित उत्पादनसँग जोडौँ । आवश्यकताअनुसार नयाँ र आकर्षक कार्यक्रम लागू गराउने र अन्यत्र भएका सकारात्मक प्रयासलाई यहाँको अनुकूलता अनुशरण गरौँ ।

उपसंहार

चिउरी जति गुणकारी भए पनि चिउरीबाट चेपाङ र अन्य पछि परेका समुदायले पूर्ण नाफा पाउन सकेका छैनन्, यो कटु सत्य हो तर प्राविधिक र भौगोलिक हिसाबले हेर्दा यो क्षेत्र चिउरी उत्पादनका लागि अत्यन्त उपयुक्त छ, यो स्वयंसिद्ध तथ्य हो । चिउरी यहाँका लागि प्रकृतिको अमूल्य उपहार हो । यहाँको भूगोल, प्रकृतिले यही सिकाएको छ, देखाएको छ । हामीले यसलाई कसरी चेपाङ समुदाय र देशको अन्य भागमा रहेका चिउरीमा आश्रित समुदाय, युवा पुस्ता, व्यवसायिक समूहलाई यसको अत्युत्तम सदुपयोग गर्न गराउन सक्छौँ र प्रकृतिको यो निःशुल्क अमूल्य उपहारलाई कसरी समाजको हितमा उपयोग गर्न सकिन्छ भन्ने विषयमा तत्कालै नयाँ र घनिभूत ढंगले बहस र काम संचालन गर्नुपर्ने देख्छौँ । हामी के कुरामा स्पष्ट छौँ भने हाम्रा बुझाइ नै अन्तिम सत्य र एकमात्र अचुक उपाय होइन । चिउरीका हरेक अध्ययनमा नयाँ–नयाँ आयाम खुल्दै जानेछन् र यसलाई त्यहाँको वस्तुगत अवस्था एवं आवश्यकतासँग तालमेल गर्दै अगाडि बढ्न सकिन्छ भन्ने कुरामा हामी विश्वास गर्दछौँ ।

स्थानीय समुदायले यो हाम्रो हो र हाम्रो लागि हामीले नै गर्नुपर्छ भनेर अपनत्व ग्रहण नगरेसम्म सरकार, पालिका, संघसंस्थाले मात्र केही गर्न सक्दैन । यो कुरामा हामी पहिला स्पष्ट हुनुपर्छ । तसर्थ, पहिलो सर्त भनेको जनताको स्वामित्व र अपनत्व हो, अन्यथा यी सबै दिवास्वप्न हुनेछन् ।

सरकारको अभिभावकत्व, चेपाङ समुदायको नेतृत्व र निजी क्षेत्रको सहकार्यबाट चिउरीको प्रवर्द्धन गरौं, समृद्धिको यात्रामा अगाडी बढौं ।